

LA INSTITUCIÓ DE LA FESTA DE SANT CARLEMAN Y A LA SEU DE GIRONA I ELS TEXTOS HAGIOGRÀFICS DEL SEU OFICI LITÚRGIC

per FRANCESC XAVIER ALTÉS I AGUILÓ

En el nostre marc geogràfic i litúrgic, el culte tributat a sant Carlemany a la seu de Girona durant la baixa edat mitjana és una curiosa singularitat que, en principi, no té una relació directa amb el culte litúrgic a l'emperador carolingi que es desenvolupà en grans esglésies de l'àrea de l'antic Imperi germànic, en particular a la capella palatina i catedral d'Aquisgrà, i del qual els estudis moderns n'han mostrat les arrels, la naixença, el desenvolupament i, també, les utilitzacions polítiques.¹

La curiositat erudita pel culte gironí a Carlemany es revifà a principi del segle XIX i des d'aleshores diversos historiadors i estudiosos l'han resseguit i documentat, successivament, des de la seva institució, l'any 1345, per part del bisbe Arnau de Mont-rodon, fins a la seva estranya i inexplicable abolició per part del papa Sixt IV, vers l'any 1484.²

Des d'un bon principi, l'interès es va centrar en les lliçons «històriques» de l'ofici de matines propi de la festa, que foren publicades pel pare

1. FOLZ, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*, París, 1950; *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, París, 1951 (Publications de la Faculté de Lettres de l'Université de Strasbourg, 115). Reimpressió d'ambdós estudis a Ginebra, Slatkine Reprints, 1973.
2. VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, Madrid, 1850, p. 10, 267-269; MERINO, G. A.; CANAL, J. de la, *España Sagrada*, vol. 43, Madrid, 1819, p. 74-77, 512-514; vol. 44: p. 62; PARIS, G., *Histoire poétique de Charlemagne*, París, 1865, p. 279-281; FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona desde l'any 1462 fins al 1482*, Barcelona, 1873, p. 46-48; ROCHER, Ch., *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Gironne en Espagne et le comté de Bigorre*, Le Puy, 1873, p. 44-49, 74-81, 261-267; SCHNEEGANS, F. E., *Die Quellen des sogenannten Pseudo-Philomena und des Officiums von Gerona zu Ehren Karls des Grossen als Beitr. zur Geschichte des altfranzös.*, Estrasburg, 1891; COULET, J., *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de saint Charlemagne*, Montpellier, 1907; MARAVALL, J. A., «El culto de Carlomagno en Gerona», a *Estudios de historia del pensamiento español*, Madrid, 1973, p. 445-451; COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», a *Llegendari*, Barcelona, 1993, p. 157-164; ROURA I GÜIBAS, G., «L'ofici de sant Carlemany al bisbat de Girona», a *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, vol. 4, Barcelona, 1990, p. 37-56, malauradament són errònies les signatures dels breviaris gironins i les referències que s'hi fan a les p. 52-53; CLARA I TIBAU, J., «L'ofici a Carlemany dins el brevari de 1339», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (1994), p. 619-630.

Jaume Villanueva, que les copià l'any 1807, i pels continuadors de l'*España Sagrada*,³ lliçons que en ambdós casos foren manllevades a la mateixa font, és a dir, a l'apèndix afegit durant del segle xv al breviari de Vidal de Blanes, copiat l'any 1339, que és l'actual manuscrit 125 de l'Arxiu Capítular de Girona. De les dues edicions, la més correcta era la del pare Villanueva, que edità l'ofici litúrgic amb les nou lliçons de l'ofici de matines, incloent-hi la remissió de la setena lliçó a la corresponent homilia sobre el passatge evangèlic de la festa. En aquestes lliçons s'hi narra, molt sintèticament, l'entrada de Carlemany a Catalunya pel Rosselló per tal de combatre el rei sarraí Marsili i conquerir la ciutat de Girona.

La reaparició en escena d'aquest ofici de sant Carlemany, vinculat concretament al breviari de Vidal de Blanes, no fou pròpiament una novetat, sinó més aviat la perllongació erudita d'una tradició local que vinculava diversos objectes i joiells de la seu gironina al nom de l'emperador Carlemany. Un d'ells era, justament, aquest breviari, del qual, l'any 1601, el jesuïta pare Andreu Moragues, en transcriure'n l'ofici del sant, remarcava que ja aleshores era popularment conegut com «el Breviari de Carlemany» («*quod vulgo dicitur ibi Lo Breviari de Karles Magno*»), fins al punt de vincular el manuscrit amb el bisbe Arnau de Montrodon, que «*instituy la festa de Carles magno y feu fer lo Breviari intitulat de dit Carles magno*».⁴

Malgrat que els nous editors no ho pretengueren, ans tot el contrari, a les lliçons «històriques» d'aquest breviari hom els atribuï un valor quasi documental similar al que ja havien tingut segles abans, particularment durant el segle xvii. Tanmateix, l'absència de la narració de la presa de Girona per Carlemany deixaria insatsfets tant els historiadors com els filòlegs, que cercarien en el rerefons de les lliçons les petjades d'una narració popular ignota sobre la campanya hispànica de Carlemany i la conquesta de Girona.

En aquest context, l'edició de l'ofici de l'*España Sagrada*, que fou la més coneguda per haver estat inclosa en la *Patrologia Latina* de l'abbé Migne,⁵ féu suposar, erròniament, al filòleg Gaston Paris —que considerava les tradicions i records populars com a fonts principals de les lliçons de l'ofici— que en l'ofici que tenia davant dels ulls mancava una novena lliçó de matines que relataria justament la conquesta de Girona, atès que l'edició de l'ofici només presentava vuit lliçons,⁶ sense adonar-se que els editors havien omès la setena lliçó i la seva remissió a la corresponent homilia evangèlica. Així es renovellà un error que ja havia formulat el frare mínim Gaspar Roig i Jalpí, l'any 1678, en editar les mateixes lliçons a partir, però, d'un altre breviari gironí.⁷ Tot

3. VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, p. 267-269; MERINO, G. A.; CANAL, J. de la, *España Sagrada*, vol. 43, p. 512-514.

4. Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 1151, p. 235 i 251.

5. MIGNE, J. B., *Patrologia Latina*, vol. 98, París, 1862, col. 1365-1366.

6. PARIS, G., *Histoire poétique de Charlemagne*, París, 1865, p. 65, 279-281.

7. ROIG Y JALPÍ, J. G., *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678, apèndix, p. 10 i 11.

plegat era fruit del desconeixement de l'estructura de l'ofici litúrgic catedralici de nou lliçons, d'una banda, i, de l'altra, de l'abreujament característic que presenten sovint les lliçons de matines en els breviaris antics.

Al marge d'aquesta suposició errònia, però esperonat per la brevetat i la insuficiència de les lliçons carolines trameses en el breviari de Vidal de Blanes, el jesuïta pare Fidel Fita, admirador del culte gironí a sant Carlemany, suposà que el text de les lliçons de l'ofici d'aquell breviari, aleshores conservat a la cúria del vicariat de Girona, era un compendi o «*legenda ritual*» d'una narració molt més extensa que ell identificà amb la narració de la novena lliçó d'un legendari catedralici transcrita en un *Vidimus* de l'any 1561, conservat a l'arxiu de la cúria de Girona, que relatava detalladament l'entrada de Carlemany a Catalunya i la conquesta de Girona.⁸ L'any 1873 en publicà una part per il·lustrar la fraternitat que Carlemany hauria establert aleshores entre la catedral de Girona i la del Puy en Velay.⁹ De la mà del pare Fita, aquell mateix any, el seu amic Charles Rocher publicà el text sencer del *Vidimus* tot presentant-lo com la novena lliçó de l'ofici de sant Carlemany, suposadament omesa pel breviari editat en l'*España Sagrada*, i alhora com una narració provinent del segle XII. L'elogi que Fita dedicà a l'obra de Rocher, qualificant-la de nova etapa en la historiografia de la conquesta de Catalunya per Carlemany,¹⁰ tingué el seu contrapès en la crítica radical que en féu Gaston Paris. Tot negant qualsevol mena d'historicitat a la narració del *Vidimus*, Gaston Paris hi assenyalà la influència del *Pseudo-Turpí* i refusà que es tractés de la redacció d'una llegenda popular i que fos anterior al segle XIV, però admeté que podien haver-ne estat extretes les lliçons del breviari.¹¹

A partir de l'estudi comparatiu dels textos del breviari i del *Vidimus*, i particularment de les fonts literàries de la narració del *Vidimus*, els anys 1891 i 1898, el professor Schneegans afirmà que les lliçons de l'ofici i el *Vidimus* eren dos textos independents, però derivats d'una llegenda o tradició comuna, reelaborada amb el *Pseudo-Turpí*, que relata la conquesta d'Espanya per Carlemany, i el *Pseudo-Filomena*, que parla de les suposades conquestes per Carlemany i Roland de les ciutats de Carcassona i Narbona, la fundació del monestir de Santa Maria de la Grassa i l'entrada de Carlemany al Rosselló.¹²

8. FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, 1873, p. 48.

9. FITA I COLOMÉ, F., edició a *Tablettes historiques du Velay* (Le Puy), 3 (1973), núm 4, citades a *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, p. 48, nota 5.

10. FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, p. 58.

11. PARIS, G., en les seves recensions a la revista *Romania*, 2 (1873), p. 275-276; i 3 (1874), p. 309-310.

12. SCHNEEGANS, F. E., *Die Quellen des sogenannten Pseudo-Philomena und des Officiums von Gerona zu Ehren Karls des Grossen als Beitr. zur Geschichte des altfranzös.*, Estrasburg, 1891, p. 71-74; *Über die Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam. Ein Beitrag zur Geschichte des altfranzösischen Epos*; Halle a. S., 1897, p. 19-21; *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, Halle a. S., 1898 (Romanische Bibliothek, 15), p. 19-21.

Al cap de poc, l'any 1907, el professor Jules Coulet¹³ trobà, fortuïtament, a l'Arxiu Capitular de Girona, un manuscrit de la Confraria de Santa Maria de la Seu —l'actual manuscrit 18 de l'Arxiu Capitular de Girona— amb el text complet de la narració, fins aleshores parcialment coneguda a través del *Vidimus*, titulada *Tractatus de captione Gerunde, et de edificatione ipsius cathedralis ecclesie. Et quomodo beatus Karolus magnus imperator eandem dotavit, atque in ea episcopum ordinavit*.

La manca de divisió d'aquest *Tractatus* en lliçons, tal com ho suggeria l'expressió «*lectionem nonam*» que encapçalava el *Vidimus*, el portà a atribuir-la, gratuïtament, a un error del pare Fita, que hauria transcrit «*lectionem nonam*» en comptes «*lectionem novam*». Això al seus ulls palesava el caràcter no litúrgic del *Tractatus*, encapçalat amb un títol que trobava «*un peu dogmatique*», i amb un relat «*qu'il n'a rien de rituel, ni de liturgique*».¹⁴

Rebutjant així l'existència d'una narració extensa de la gesta gironina de Carlemany que hagués estat resumida en la «*legenda ritual*» del breviari —tal com suposaven Fita i Rocher i semblava admetre-ho Gaston Paris—, Coulet sosté que les lliçons de l'ofici i el *Tractatus* són dos textos totalment independents, però no a la manera de Schneegans.

Contradient els arguments de Schneegans, Coulet afirmà que les lliçons del breviari són les confegides l'any 1345 pel bisbe Arnau de Mont-rodon per a la festa de sant Carlemany i que podrien recollir alguna tradició local, però que, en canvi, el *Tractatus* és una reelaboració tardana i desenvolupada del relat de les lliçons de l'ofici, que n'esmena les contradiccions internes i els errors. Hauria estat redactat, amb materials de tradició local i amb el recurs al *Pseudo-Filomena* i al *Pseudo-Turpí*, pels canonges de Girona com a reacció a la supressió pontifícia del culte gironí a Carlemany, feta l'any 1484. La missió del *Tractatus* hauria estat substituir l'ofici litúrgic de Carlemany i servir la seva memòria.¹⁵

Més a prop nostre, l'any 1985, en un treball confegit en ocasió del dotzè centenari del lliurament de la ciutat de Girona a l'exèrcit de Carlemany, l'historiador Miquel Coll i Alentorn¹⁶ seguí fonamentalment la hipòtesi de Coulet tant pel que fa a la prelació i redacció dels dos textos com a la datació, apuntant que aquell treball «requeriria algunes correccions», pel que sembla, relatives a les fonts utilitzades en la redacció del *Tractatus* i al resseguiment topogràfic de l'acció narrada, que en molts casos, afirma, transparenta situacions i fets coneguts, com ara la invasió francesa de l'any 1285 per Felip l'Atrevit per apoderar-se de Girona. Referint-se al *Tractatus*, Coll i Alentorn resumia la seva visió global respecte dels altres textos tot dient: «És una obra amb pretensions historiogràfiques, que està certament emparentada amb els dos oficis

13. COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 74 ss.

14. COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 71-76.

15. COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 91-92, 104, 107.

16. COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», a *Llegendari*, Barcelona, 1993, p. 157-164.

relatiu a la conquesta de Girona i que està més desenvolupada no solament que el primer d'aquells,¹⁷ sinó també que el segon,¹⁸ i conté totes les informacions de l'un i de l'altre i n'hi afegeix d'altres».¹⁹

Ara, al cap d'un segle de la publicació de l'obra de Jules Coulet, la revisió de les fonts litúrgiques i la localització de nova documentació manuscrita que tot seguit exposaré permeten la recuperació i la identificació de gairebé tots els textos generats, o simplement utilitzats, a la seu de Girona i en els breviaris diocesans al voltant de la figura, la gesta gironina i la festa litúrgica de Carlemany. El simple recull dels textos invalida antics punts de partida dels autors, com ara la suposada originalitat de les lliçons publicades de l'ofici del sant o el pretès caràcter tardà del *Tractatus*, així com les interpretacions interessades de la famosa expressió «*lectionem nonam*» esmentada en el *Vidimus* del *Tractatus*. El conjunt, però, reclama una nova anàlisi, contextualització i interrelació dels textos, així com, especialment, l'aplicació d'una metodologia adient que combini la crítica literària o textual amb els processos de fixació i d'abreviació progressiva de les lectures de l'ofici de matines, d'altra banda diversament reflectits tant en els llibres litúrgics corals com en els breviaris.

LA INSTITUCIÓ DE LA FESTA I DE L'OFICI LITÚRGIC DE SANT CARLEMANY (1345)

El primer dels textos carolins de Girona a recuperar i a rellegir és, justament, el document fundacional de la festa de sant Carlemany amb el qual, el 14 d'abril de l'any 1345, el bisbe Arnau de Mont-rodon, reunit amb el Capítol catedralici a la sala capitular de la seu, instituï la festa de sant Carlemany, confessor, a la seva capella familiar dedicada als Sants Quatre Màrtirs, Germà, Justuri, Paulí i Sici (cf. textos, 1), que ell, essent encara canonge, havia fet edificar a l'inici esquerre de la nova capçalera gòtica de la catedral. En aquesta capella, que l'any 1330 ja era enllestida i moblada,²⁰ l'any 1332 hi fundà una llàntia i un benefici presbiteral, la dotació del qual augmentà posteriorment.²¹

La primera part del document està constituïda per un preàmbul en el qual s'exposen els motius de la instauració del culte amb un compendi ben confegit i documentat sobre les gestes i els mèrits de Carlemany, que encapçala també els documents, del 4 d'octubre de 1346, pels quals el bisbe afegí a la festa de sant Carlemany la fundació i dotació de les

17. Es refereix al tradicional ofici de sant Carlemany publicat a partir del brevari de Vidal de Blanes (Girona, Arxiu Capitular, ms. 125).

18. Només pot referir-se al brevari ms. 97 de l'Arxiu Capitular de Girona, que conegué a través del canonge doctor Gabriel Roura (COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», p. 158, segona meitat del paràgraf setè, i p. 161-162).

19. COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», p. 159.

20. Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-7, f. 36; FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona desde l'any 1462 fins al 1482*, Barcelona, 1873, p. 105, que el cita erròniament com a *Notularum* G-6.

21. Girona, Arxiu Diocesà, *Dotaliarum*, D-2, f. 65-69 i 68-74.

festes de santa Anna i de la Corona d'Espines de Jesucrist.²² En aquest preàmbul el bisbe exposa com Carlemany, per tal de complaure el seu Redemptor, respectà la clerecia, redreçà les nacions que se li confiaren i, com un fidel atleta del Crist, desafià la mort defensant la fe ortodoxa i lluitant contra molts enemics per tal de defensar l'Església, el Papa i la ciutat de Roma, per alliberar la ciutat santa de Jerusalem i recuperar la corona d'espines i les relíquies de la passió de Jesucrist que obraren multitud de miracles²³ i per vèncer els sarraïns a Hispania; fundà esglésies i monestirs, fou canonitzat i és festejat «*per totam Alamaniam*» el dia 29 (*sic*) de gener. A aquests mèrits s'hi afegeix la rememoració dels locals i específics, és a dir, les suposades conquesta de Girona als sarraïns i la fundació i dotació de la seu de Girona («*Gerundensem Ecclesiam, sponsam nostram*») i de gairebé tots els monestirs del bisbat.

En aquest retrat de Carlemany, l'al·lusió als miracles obrats arran de la recuperació de la corona d'espines i de les relíquies de la passió de Jesucrist revela la influència, directa o indirecta, de la vida hagiogràfica carolina de la catedral d'Aquisgrà (*l'Aachener Vita Karoli*),²⁴ mentre que les referències gironines reflecteixen la narració del *Tractatus*. També cal remarcar-hi l'esment de provinença germànica, i no francesa, del culte a sant Carlemany, així com l'error esmunyit en la calendació de la festivitat europea, que era el dia 28 de gener i no el 29, que, com veurem, és una data exclusivament gironina.

La segona part del document, que és la dispositiva, tot i haver estat parcialment publicada l'any 1602 pel dominicà Antoni Vicenç Domènec,²⁵ ha estat mal interpretada pel que fa a la celebració de l'ofici.

A no ser que es tracti d'un error del bisbe, l'assignació de la festa el dia 29 de gener i no el dia 28, que era la data obituària de Carlemany, fou versemblantment motivada per la categoria de festa litúrgica que hom volia donar-li, atès que el dia 28 s'esqueia l'octava de santa Agnès (*Agnētis secundo*), que era una festa de tres lliçons a l'ofici de matines. L'assignació de la festa de sant Carlemany a un dia litúrgicament lliure, com era el 29, permetia al bisbe d'instituir-la amb un ofici litúrgic festiu, que ell designa com a «*festum signi novi*» (festa «de signe nou»), d'acord amb una de les categories amb què hom classificava les festes litúrgiques a la seu de Girona i que feia referència a les campanes (*signum / signa*) que hom hi feia sonar.²⁶ Aquesta classificació comprenia sis graus, que

22. Girona, Arxiu Diocesà, *Dotaliarum*, D-2, 75v-85; *Notularum*, G-18, f. 179-184v.

23. *Die Aachener «Vita Karoli Magni» des 12. Jahrhunderts, auf der Textgrundlage der Edition von Gerhard RAUSCHEN unter Beifügung der Texte der Karlsliturgie in Aachen neu herausgegeben, übersetzt und eingeleitet von Helmut und Ilse DEUTZ, Siegburg, 2002, p. 166-194.*

24. *Die Aachener «Vita Karoli Magni» des 12. Jahrhunderts, p. 166-194.*

25. DOMÈNECH, A. V., *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Girona, 1630 (2^a ed.), p. 38-39.

26. Vegeu, a tall d'anècdota, les enrevesades interpretacions d'aquesta expressió a COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 22, nota 5, així com la interpretació romàntica de ROCHER, Ch., *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Girone en Espagne et le comté de Bigorre*, Le Puy, 1873, p. 264, nota 2.

de major a menor eren els següents: festa de «signes majors», festa de «signes mitjans», festa de «signe nou», festa de «signe vell», festa de «clàssic», i festa «sense signe especial».²⁷ Cadascuna d'aquestes categories responia a l'estructura i a la solemnització de l'ofici coral. Les festes de «signe nou» eren les de menor gradació d'entre les de major dignitat; tanmateix, però, encara comportaven un ofici de matines solemne format per tres nocturns amb nou lliçons i els corresponents responsoris. D'acord amb el costum litúrgic, habitual, prescrit en la consuetudina catedralícia de Girona del 1360 i reflectit en els breviaris gironins, d'aquestes nou lliçons, les sis primeres, corresponents als dos primers nocturns, eren hagiogràfiques, i en el tercer nocturn la setena lliçó estava reservada a l'homília sobre la perícopa evangèlica de la festa, mentre que les lliçons vuitena i novena podien ser hagiogràfiques, o bé homilètica la vuitena i hagiogràfica la novena. Seguint aquest esquema, les lectures hagiogràfiques de la nova festa de sant Carlemany eren totes hagiogràfiques llevat de la setena.

D'altra banda, el bisbe prescrivé que, en acabar els oficis de vespres (primeres i segones) i de laudes, hom aniria en processó a la capella dels Sants Quatre Màrtirs, que ell havia fundat i dotat, i que en endavant compartia la titularitat i la dedicació amb sant Carlemany («*simul cum ipsorum sanctorum invocatione ejusdem almi confessoris invocacio sic intituletur et perpetuo collocetur*»). Això indica que aleshores ja hi era, o bé hom preveia instal·lar-hi, la famosa imatge de sant Carlemany atribuïda a l'escultor Jaume Cascalls, que hi restaria fins a l'any 1883.²⁸ Aquesta processó a la capella, codedicada als sants Quatre Sants Màrtirs i a sant Carlemany, tindria per objecte fer-hi una commemoració del sant (amb el cant d'una antifona o responsori i l'oració pròpia), tal com s'acostumava de fer els dies en què s'esqueia la festa d'algun sant que tenia capella o altar dedicat a la catedral.

Per tal d'assegurar la solemnització de la festa amb l'assistència als oficis, a la missa i a les processons, tant del bisbe com dels canonges i de la clerecia catedralícia, el bisbe Arnau de Mont-rodon ordenà que, amb càrrec a la dotació econòmica que havia fet de la festa, hom assignés,

27. Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 15(141), f. 272-277v: *Regule generales de festis infrascriptis. Nota quod VI genera sunt et etiam festa in quibus pulsantur signa maiora. Sunt alia in quibus pulsantur signa mediana. Sunt et alia festa in quibus pulsantur signum novum. Sunt alia festa in quibus pulsantur signum vetus. Sunt alia festa in quibus pulsantur classicum. Et sunt alia festa in quibus dicitur feriale in matutinis et non pulsantur pro talibus aliquid speciale signum cymbalorum.*

28. Fou retirada del culte per ordre del bisbe Tomàs Sivilla i Gener (ROURA I GÜIBAS, G., «L'ofici de sant Carlemany al bisbat de Girona», p. 49). L'any 1888, el Capítol de la seu l'envià a l'Exposició Universal de Barcelona, on el crític d'art Francesc Miquel i Badia la rebatejà com l'estàtua d'un comte-rei de Catalunya-Aragó del segle XIII o XIV (*Diario de Barcelona*, núm. 255, 18-IX-1888: «La Exposición Universal de Barcelona. seccion arqueológica») mentre que altres crítics la identificaren amb el rei Pere III (RAMOS Y COBOS, M., «Apuntes artístico-descriptivos de los monumentos y objetos artístico-arqueológicos existentes en Gerona desde la época romana hasta fines del siglo XVIII», *Asociación Literaria de Gerona*, 27 (1898), p. 235).

cada any, a cadascun dels assistents i dels que s'excusessin per malaltia, 2 sous, si es tractava del bisbe, i 12 diners, si de canonges i clerecia catedralícia.²⁹

El més sorprenent de la institució d'aquesta festa —i que, curiosament, no ha estat assenyalat per ningú— és que la celebració de l'ofici litúrgic propi de sant Carlemany només fou prescrita a la catedral de Girona —possiblement perquè hom considerava la festa essencialment catedralícia—, mentre que a la resta de les esglésies diocesanes i de la ciutat el bisbe Arnau de Mont-rodon disposà que la festa de sant Carlemany fos celebrada únicament al final dels oficis de vespres i de laudes amb una simple commemoració litúrgica, constituïda com les habituals, que ell mateix determinaria: «*Omnibus et singulis ecclesiis nostrarum civitatis et diocesis predictarum in utriusque vesperis et laudibus dicto die, anno quolibet, cum oratione et antiphonis propriis ad hoc per nos designatis commemoratio celebretur*» (cf. textos, 1).³⁰

Això podria explicar per què l'ofici propi de sant Carlemany el trobem afegit al segle XV en dos breviaris gironins copiats al segle XIV (Girona, Arxiu Capitular, ms. 96 i 125), que, originàriament, no eren d'ús catedralici. Altres motius, possiblement la rivalitat amb la seu, esperonada per la suposada catedralitat de l'església de Sant Feliu traslladada per Carlemany a la seu actual, i estintolada sota la capa del costumari propi o bé de l'exempció canònica, feren que a la canònica de Sant Feliu de Girona no se celebrés mai l'ofici de sant Carlemany, tal com ho palesa el silenci de la consuetat escrita a mitjan segle XIV³¹ i ho confirma la consuetat nova, de mitjan segle XV, que el 29 de gener ho remarca i ho justifica tot dient: «*De hoc festo in ecclesia Sancti Felicis nichil fit, imo fit de VIII die sancti Vincentii. Sed in sede et in aliis ecclesiis fit de Karolo tamquam de festo signi novi prout sequitur*». ³² Com és lògic, l'ofici de sant Carlemany també manca en dos breviaris segons el costum de la canònica de Sant Feliu, un del segle XIV i un altre del XV, malgrat que en el segon el sant figuri en el calendari.³³

Si originàriament l'ofici propi de sant Carlemany no tingué un abast diocesà, cal suposar que, sigui per una nova disposició episcopal, sigui per l'extensió del costum catedralici, l'ofici litúrgic del sant acabà per generalitzar-se a totes les esglésies el bisbat. Una mostra d'aquest procés

29. En l'elogi del bisbe Arnau de Mont-rodon inscrit en les anotacions necrològiques d'un martirologi catedralici només s'esmenta la dotació canonical: «*Item [festum] sancti Karoli, qui hanc ecclesiam dotavit, et pro ejus festo omnibus de capituli unum solidum*» (Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 594, f. 97); VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 12, p. 300.

30. També en els documents, del 4 d'octubre de 1346, pels quals afegí a la festa de sant Carlemany la fundació i dotació de les festes de santa Anna i de la Corona d'Espines de Jesucrist (Girona, Arxiu Diocesà, *Dotalarum*, D-2, f. 76v-85; *Notularum*, G-18, f. 179-184v).

31. Descrita per ALTÉS I AGUILÓ, F. X., «Llibres retrobats de la col·legiata de San Feliu de Girona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 24 (1978), p. 44-48.

32. Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 18(151), f. 148v.

33. Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 14(140) i 15(141), f. 121).

expansiu el reflecteix, per exemple, la notícia sobre un quadern de suplement al breviari, que l'any 1422 consta en l'inventari *post mortem* del rector de la capella del castell de Peratallada (Baix Empordà) i que s'iniciava amb els mots «*In nativitate sancti Caroli magni imperatoris ad vespervas*»,³⁴ corresponents exactament al títol d'aquest ofici que trobem en el suplement del segle xv afegit a un dels breviaris de Girona copiat al segle XIV.³⁵

En l'itinerari piadós del bisbe Arnau de Mont-rodon, marcat per les fundacions devotes i litúrgiques que féu o que promogué,³⁶ la figura de Carlemany acabà per atreure'n i generar-ne d'altres, tot influint possiblement en altres camps.

Un cas d'atracció sembla que es troba en els Sants Quatre Màrtirs de la seu. Mont-rodon, quan encara era canonge, en ocasió d'un viatge a Roma, es féu escriure una imaginària i farragosa *passio* dels sants lapicides de Girona, segons la qual haurien estat martiritzats per Dacià per haver-se negat a tallar estàtues dels déus pagans. El relat es completa amb la «invenció» dels seus cossos atribuïda a una revelació rebuda per Carlemany arran de la conquesta de Girona, el qual els hauria fet traslladar des de l'església suburbana de Santa Maria fins a la catedral per sepultar-los en l'altar major. Aquest passatge final, possiblement afegit a la *passio* i suplementat després de la mort del bisbe, clou la narració del martiri en aquests termes:

*Isti autem factis, venerunt mulieres devote et honeste de nocte, et ceperunt corpora sanctorum et sepelierunt in ea in tumbis marmoreis, et cuilibet tumbae fecerunt suum scriptum scilicet in ecclesia Beate Marie extra muros, ubi nunc est ecclesia sancti Felicis. Post aliquod tempus Karolus magnus, imperator et rex Franciae, cepit civitatem Gerunde et fecit novam Sedem in mesquita Agarenorum in sede que nunc est. Et fuit sibi revelatum quod quatuor martyres fuerunt sepulti in dicta ecclesia, et magno honore transtulit eos in altari beate Marie. Et fuerunt facta, ista die, meritis istorum sanctorum infinita miracula. Et post magnum tempus quidam canonicus istius sedis, vocatus Arnaldus de Monte Rotundo, ad honorem et reverentiam dictorum sanctorum, fecit in dicta ecclesia quandam capellam cum tumba, in qua transtulit dictos sanctos, et ibi instituit quoddam sacerdotale beneficium. Et propter ista faciendam, ipse accessit ad Curiam Romanam, et inde habuit vitam istorum sanctorum, ob quorum reverentiam ipse plures expensas fecit. Quare bene creditur quod meritis ipsorum sanctorum ipse fuit episcopus Gerunde. Et vixit permultum tempus, et fuit bonus, simplex et castus, et aliae gratiae eorum nomine fuerunt sibi facte, Dei gratia et meritis. Sit Deus benedictus in secula seculorum. Amen.*³⁷

Fou, també, emulant la devoció de l'emperador Carlemany envers la corona d'espines de Jesucrist que el 21 de juliol de 1346, el bisbe Arnau

34. BATLLE I PRATS, L., «Notícies de llibres d'antics inventaris de clerecia parroquial del bisbat de Girona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 19 (1968-1969), p. 237.

35. Girona, Arxiu Capitular, ms. 96, f. 243v.

36. Em refeixo concretament a la festa de la Santificació de la Mare de Déu (8 de desembre), instituïda el 17 d'abril de 1333 pel bisbe Gastó de Montcada a instàncies d'Arnau de Mont-rodon (MERINO, G. A.; CANAL, J. de la, *España Sagrada*, vol. 44, p. 327-330).

37. Girona, Arxiu Capitular, ms. 8, f. 240; Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 1151, p. 203-204.

de Mont-rodon fundà el benefici presbiteral titulat «de la Corona d'Espines i de sant Carlemany» a la capella que volia construir al castell de Rupia.³⁸ Al cap de tres mesos, el 4 d'octubre de l'any 1346, el bisbe afegí al document fundacional de la festa de sant Carlemany (1345), la fundació i dotació de la festa de santa Anna (26 de juliol), com la de sant Carlemany,³⁹ i la institució i dotació de festa de la Corona d'Espines.⁴⁰ Aquesta festa havia de celebrar-se el divendres abans de la Pentecosta, amb categoria de festa de «signes mitjans», i incloïa, després de Tèrcia, una processó amb relíquia de la corona pel deambulatori de la nova capçalera gòtica de la catedral, posant així en relació les dues testes coronades: de la Jesucrist i la del temple. El bisbe s'expressava així:

Ceterum pio considerantes affectu quod dicta ecclesia Gerundensi est inter ceteras Christi et sanctorum reliquias quadam veneranda Spina Corone qua Salvator, in eius beatissima passione, pro redemptione humani generis ludibiose coronatus extitit, decorata, affectantes propterea necnon ipsius redemptoris contemplatione et reverentia coronam dominicam, devotione congrua revereri, ut coronam de manu ipsius redemptoris in die messonis extreme suscipere mereamur, de consilio et assensu prefati nostri capituli, statuimus et ordinamus quod, de cetero, die veneris proxima post Octabas Ascensionis Domini in prefata Gerundensi ecclesie de ipsa corona festum signorum medianorum anno quolibet perpetuo celebretur, et post Tercie celebratione per opus novum capitis ecclesie memorate fiat processio in qua dicta spina corone dominice cum devotione et veneratione debitae deportetur, cum die Parasceves seu dominice passionis, qua eiusdem redemptoris nostri capiti ad augmentum (sic) doloris et pene existit crudeliter applicata, propter misterium ipsius passionis non possit sollempnis de eadem corona memoria celebrari.⁴¹

El lligam entre les festes de sant Carlemany i de la *Corona Domini* es reflecteix de manera factícia, però significativa, en alguns breviaris gironins del segle XIV que foren suplementats al segle XV amb els oficis per aquestes dues festes,⁴² així com també en un missal al qual hom afegí la missa de la *Corona Domini* al final del Temporal i les misses de santa Anna i de sant Carlemany al final del Santoral.⁴³

L'any següent a aquestes fundacions, el 29 de gener de 1347 (1346 de l'Encarnació) degué celebrar-se per segona vegada la festa catedralícia de sant Carlemany, enmig dels tràfecs per preparar la inauguració i

38. Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-18, f. 137v-141 i 177v-179.

39. Girona, Arxiu Diocesà, *Dotaliarum*, D-2, f. 79: «ut de ipsa beata Anna festum signi novi in eadem ecclesia annuatim perpetuo celebretur et quod fiat processio ad eius altare post primos vespersos et laudes ipsius festi et coram eodem comemoratio ut de festivitate dicti sancti Karoli magni superius est expressum»; Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-18, f. 76v.

40. La institució d'aquesta festa és atribuïda alhora a Arnau de Mont-rodon i al bisbe Jaume de Cardona (1459-1462) per VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, p. 12 i 45.

41. Girona, Arxiu Diocesà, *Dotaliarum*, D-2, f. 79; *Notularum*, G-18, f. 76v.

42. Girona, Arxiu Capitular, ms. 96 i 125; JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 497 i 502.

43. Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 7(134); JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 509. També fou afegida al suplement que precedeix el sacramentari de la canònica de Santa Maria Vilabertran (París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 1102, f. 1v i 3).

immediata entrada en servei de la capçalera gòtica del la catedral. Sabem que el 20 de febrer fou desmantellat l'altar major de la capçalera romànica i que foren degudament reconegudes les relíquies recòndites sota la seva ara romànica marmòria, les quals foren solemnement traslladades al nou emplaçament de l'altar major el 12 de març en presència de l'arquebisbe de Tarragona. Juntament amb l'altar, degueren passar al nou presbiteri el retaule, l'antipendi i el baldaquí argentins, així com la càtedra episcopal romànica, que en l'antiga capçalera de la catedral era darrere de l'altar.⁴⁴ Aleshores en ple esclat del culte carolí a la seu, l'altar dedicat a santa Maria i la càtedra episcopal devien evocar les suposades fundació de la catedral i institució del bisbe per part de Carlemany. És segurament des d'aquesta òptica que la càtedra romànica, anomenada també «la cadira de Carlemany», si és que no ho havia estat, aleshores degué ser elevada parangonant-la amb el tron de Carlemany elevat també sobre graons a la galeria de la capella octogonal del palau d'Aquisgrà, dedicada a santa Maria. A l'altar major de la seu de Girona, la càtedra episcopal, elevada darrere del retaule i com formant-ne part, possiblement volia rememorar la sant Carlemany, la seva suposada institució del bisbe de Girona i el mandat que havia rebut de santa Maria: «*ibi edificabis ecclesiam cathedralem ad invocationis nomini mei*».

L'OFICI DE SANT CARLEMANY A LA CONSUETA CATEDRALÍCIA (c. 1360)

Una quinzena d'anys després de la fundació de la festa, versemblantment l'any 1360, hom escriví la consuetat catedralícia que inclou la festa del sant. L'ofici propi de sant Carlemany que s'hi descriu és un ofici festiu de «signe nou», amb primeres i segones vespres amb només una antífona i un ofici de matines amb nou lliçons (Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 128-129v).⁴⁵ El seu contingut és aquest:

IN NATALE SANCTI KAROLI MAGNI IMPERATORIS ET CONFESORIS.

In natale sancti Karoli magni imperatoris et confesoris ad Vesperas super psalmos. ANTIFONA. Regali natus. una tantum. psalmi feriales. CAPITULA. Non est inventus. *vel* Aque multe non prevaluerunt. RESPONSORIUM. Te secutus miles. YMNUS. Iste confessor. VERSUS. Non est inventus. IN EVANGELIO ANTIFONA. O spes afflictis timor. ORATIO. Deus qui superhabundanti. *Postea fit commemoratio de sancta Agnete per Antifona.* Stat a dextris eius. Versus. Adiuvavit eam. Oratio ut supra. *Postea de Sancta Maria.*

INVITATORIUM. Confessorum regem. YMNUS. Iesu redemptor. IN NOCTURNO ANTIFONA. Beatus vir, cum sequentibus et suis psalmis. VERSUS.

44. FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, p. 106. El reconeixement notarial de les relíquies de l'altar antic (20 de febrer 1346 = 1347) el publicà, creient-lo d'altres altars VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 12, p. 339-340.

45. JANINI, J., *Manuscriptos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, Burgos, 1980, (Publicaciones; 38/2), núm. 486.

Amavit eum. [vel] Non est inventus. [vel] Iustum deduxit Dominus. LECTIO. Sanctus Ambrosius. *cum ceteris*. PRIMUM RESPONSORIUM. Euge serve. SECUNDUM: Qui me confessus. TERTIUM: Sancte Karole. *require cum sequentibus in festo Sancti Benedicti*. QUARTUM: Sanctus Karolus. QUINTUM: Sanctissime confessor Christi Karole. SEXTUM: Ecce homo. SEPTIMUM: Beatus Karolus. OCTAVUM: O quam admirabilis. *require in sancto Paulo Narbone*. NONUM: Te secutus miles. *require supra in Vesperis*. Sequitur Te Deum. VERSUS. Non est inventus.

IN LAUDIBUS ANTIFONA. Precinctus fortitudine. *cum sequentibus*. Capitula ut supra. RESPONSORIUM. Amavit eum. YMNUS. Iste Confessor. VERSUS. Non est inventus. IN EVANGELIO ANTIFONA. O <spes afflictis>.⁴⁶ Oratio ut supra. Postea de Sancta Maria. <Postea fit processio ad altare cum Responsorio. Te secutus>.

Per Horas antifone de Laudibus. Resp. cum Ver. de communi confessorum. Capitula et Oratio ut supra.

<AD III^a. RESPONSORIUM. Confessor admirabilis. VERSUS. Amavit>. AD MISSAM. OFFITIUM. Os iusti meditabitur. EPISTOLA. Dilectus Deo. RESPONSORIUM. Inveni David. ALLELUIA. Justus germinavit. PROSA. Letabundus. *sed si venit post LXX^a dicitur* TRACTUS. Beatus vir. *cum sequentibus, loco Prose*. EVANGELIUM. Nemo lucernam. *Require epistolam et evangelium in sancto Benedicto*. <Dicitur Credo>. OFERTORIUM. Inveni David. COMMUNIO. Beatus servus. Iste confessor.

AD VI^a. RESPONSORIUM. Amavit eum. VERSUS. Iustum deduxit.

AD IX^a. RESPONSORIUM. Iustum, deduxit. VERSUS. Non est inventus.

AD VESPERAS ANTIFONA. Precinctus. *Quinque psalmi confessorum*. Capitula. ut supra. RESPONSORIUM. Te secutus miles. YMNUS. Iste confessor. VERSUS. Iustum deduxit. *In Evangelio Antifona et Oratio ut supra in primis vespers*. Postea de Sancta Maria.

El conjunt de peces que integren aquest ofici respon a un ofici mixt de comú de confessors — manllevat al descrit en la mateixa consuetat (231v-233v) — enriqueix amb algunes peces pròpies del sant i d'altres simplement apropiades, com és el cas dels responsoris de l'ofici de matines que hom manlleua a altres festes. Els elements propis es limiten exclusivament a algunes peces musicals i a l'oració col·lecta. Entre les peces musicals de l'ofici de la festa només hi trobem vuit antífones pròpies (*Regali natus*, *O spes afflictis*, *Precinctus fortitudine*, *Iubilemus altissimo*, *In deserto*, *Passionis dominice*, *In cithara et timpano* i *O Dei sacer athleta*) i un responsori de matines (*Te secutus*). Totes provenen de l'ofici ritmat de sant Carlemany, anomenat *Regali natus*, que fou compost per a la catedral i capella palatina

46. La consuetat prescrivia originàriament ací l'antífona *O Dei sacer athleta Carole*, com ho testimonia el breviari Girona, Arxiu Capitular, ms. 96, la qual posteriorment fou raspada tot deixant, però, la *O* inicial perquè coincidia amb l'inici de l'antífona *O spes afflictis* que hi fou reescrita. L'antífona *O Dei sacer* també la prescriu l'ofici catedralici esmentat en la consuetat de Sant Feliu de Girona (Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 18(151), f. 148v).

d'Aquisgrà entre els anys 1170 i 1190⁴⁷ i que ha estat publicat diverses vegades des que ho féu C. Blume, el qual ja assenyala la seva presència en un dels breviaris manuscrits conservats a l'Arxiu Capitular de Girona i en el de París, BnF, ms. lat. 1309.⁴⁸ També prové de l'ofici *Regali natus* l'oració col·lecta *Deus qui superhabundanti fecunditate*, que l'ofici de la catedral d'Aquisgrà assignava com a col·lecta per a les primeres vespres i per a la missa.⁴⁹

Per a les lliçons hagiogràfiques de matines —cal entendre les lliçons I-VI i VIII-IX, perquè la VII estava reservada a l'homilia sobre la pericopa evangèlica del dia—, la consuetat n'indica, tal com ho fa habitualment, només l'*incipit*. En aquest cas, la primera lliçó d'aquesta lectura començava amb el mots «*Sanctus Ambrosius*», que és un *incipit* d'un text difícilment identificable. No es retroba en els legendaris ni en els breviaris gironins, ni tampoc en el comú de confessors d'un legendari santoral de la catedral de Girona (Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 1158) que proposa dos sermons patrístics tradicionals per a les sis primeres lliçons de matines. La primera d'elles (f. CCLXXIII-CCLXXVII) és la genèrica *Ad sancti ac beatissimi patris nostri ille cuius hodie festa celebramus* (Homiliari de Pau Diaca II,106),⁵⁰ que el brevari de la canònica de Santa Maria de Solsona rubrica suposadament com a *Sermo Sancti Ambrosii*.⁵¹ Aquesta similitud no és, tanmateix, concloent; per això cal considerar provisionalment perduda la lliçó prescrita a la consuetat catedralícia, llevat que, per error, el copista escrigués *Sanctus Ambrosius* en comptes de *Sanctus Arnulfus*, que correspondria a l'*incipit* d'una lectura de caràcter genealògic, pròpia d'alguns breviaris gironins, tal com veurem més endavant.

Fora d'aquesta lectura, la resta de les peces de l'ofici es retroben en tots els breviaris gironins, que segueixen fidelment l'ordenament i les opcions ofertes per la consuetat catedralícia. Significativament, un d'ells i la consuetat nova de Sant Feliu de Girona conserven per al càntic evangèlic de laudes l'antífona pròpia *O Dei sacer athleta Carole*⁵² que, com ja ha estat indicat, originàriament també prescrivia la consuetat catedralícia.

Per la seva banda, la consuetat nova de Sant Feliu de Girona, que remet a l'ordenament catedralici de l'ofici de sant Carlemany, tot i que no esmenta l'*incipit* de la lectura en qüestió, ens indica l'ús i la significació tipològica del mot llatí «*legenda*» que ací utilitzem sovint. Referint-se a la

47. FOLZ, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne*, p. 220-221; *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne*, p. 63-76; *Die Aachener «Vita Karoli Magni» des 12. Jahrhunderts*, p. 277-317.

48. BLUME, C., *Liturgische Reimofficien des Mittelalters*, Leipzig, 1897 (*Analecta Hymnica Medii Aevi*, 25), p. 186-191.

49. FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne*, p. 112; *Die Aachener «Vita Karoli Magni» des 12. Jahrhunderts*, p. 318.

50. GRÉGOIRE, R., *Homéliaires liturgiques médiévaux*, Spoleto, 1980, p. 473.

51. [*Breviarium secundum consuetudinem ecclesie monasterii Beate Marie ville Celsone, ordinis Sancti Augustini*], Saragossa, J. Coci, 1514, f. 316.

52. Girona, Arxiu Capitular, ms. 96, f. 243v; Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 18(151), f. 148v.

tipologia de les nou lliçons de l'ofici del sant prescriu que han de ser: «*VI de legenda sancti Karoli. Lectio VII de omelia evangelii Sint lumbi vestri. Lectio vero VIII et IX de dicta legenda*».⁵³

D'acord amb la consuetud catedralícia el mot «*legenda*» significa «lectura» i designa habitualment els textos de caràcter hagiogràfic destinats a les matines dels sants en el «*legendarium*» o legendari de l'ofici. La consuetud es refereix sovint a aquesta lectura amb les expressions: «*de legenda que sic incipit*»⁵⁴, «*lectiones sicut ordinate sunt in libro legende*»⁵⁵, «*lectiones sicut sunt ordinate in legenda*»⁵⁶, «*lectio de legenda*»⁵⁷; i «*de supradicta legenda*»⁵⁸ quan n'ha estat indicat l'incipit.

ELS TEXTOS CAROLINS DEL LEGENDARI SANTORAL CATEDRALÍCI

Malgrat que l'enigmàtica lectura *Sanctus Ambrosius* prescrita per a l'ofici del sant a la consuetud catedralícia del 1360 no es retrobi en els legendaris gironins coneguts, aquests presentaven un petit corpus de textos destinats a l'ofici o vinculats a la festa de sant Carlemany.

De legendaris santorals medievals de la seu de Girona només ens n'han pervingut un parell: un volum del segle XIV corresponent a la part estival, que naturalment no ens aporta res,⁵⁹ i un volum de la part hivernal, copiat del segle XV, que malauradament està mancat dels folis corresponents a les festes del santoral des del dia 18 de gener fins al 13 de febrer.⁶⁰

Les lectures relacionades amb la festa catedralícia de sant Carlemany que coneixem ens han arribat indirectament a través de còpies antigues i de documentació erudita aplegada durant el segle XVII, que inclouen dades sobre els respectius legendaris.

El primer dels legendaris catedralícis (manuscrit [a]) el coneixem gràcies a una còpia documental conservada en la col·lecció dels *Flosculi* aplegats pel cronista Jeroni Pujades, que passaren a mans de Pèire de Marca (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234, f. 64v-65v). Porta aquest encapçalament:

Notabilia extracta a legenda sancti Karoli magni imperatoris Romanorum magnifici regis Francorum devotissimi Pipini primi regis francorum et Berte, filie Eraclii imperatoris Romanorum et Grecorum et Serenne eius uxoris coniugum, desponsatorum per Stephanum, summum pontificem et martirem, scripta in quodam libro legendario vel lectionario Beate Marie et Sanctorum. Reconditus in archivio seu libreria claustrorum Sedis Gerunde. In qua legenda enarratur eius bella et miracula.

53. Girona, Biblioteca del Seminari, ms. 18(151), f. 148v.

54. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 137v, 148, ss.

55. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 152, 153, 156, 158v, 164, 168, 193, 193v, 194, 194v.

56. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 208, 212v, 222.

57. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 148, 186, 200.

58. Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 136v, 140, 177, 181, ss.

59. Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 1158; MIQUEL ROSSELL, F., *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, vol. 3, Madrid, 1961, p. 209-214.

60. Girona, Arxiu Capitular, ms. 8; JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 485.

*Qui cepit Gerundam, et ibi edificavit ecclesiam cathedralem ad honorem virginis gloriose.*⁶¹

Aquest legendari santoral i per a les festes de la Mare de Déu, que esdevingué inútil amb l'adopció del ritus romanotridentí a Girona l'any 1574, acabà guardat «*in archivio seu libreria claustrorum*» de la catedral, o bé «*en la libreria junto al archivo de la catedral*», segons precisa el mateix Pujades, lloc on, durant el segle XVII, el situa també algun altre autor.⁶²

El conjunt d'aquests *notabilia*, o selecció seqüencial de paràgrafs que en foren copiats, un cop identificats, ens permeten de conèixer, versemblantment, tots els textos d'aquest legendari vinculats amb sant Carlemany, els quals, segons l'ordre dels *notabilia*, serien el següents:

1. La lectura hagiogràfica rubricada *Legenda sancti Karoli* (cf. textos, 3). L'encapçalament dels *notabilia* en reflecteix la resta de la rúbrica: «*qui cepit Gerundam et ibi edificavit ecclesiam cathedralem ad honorem virginis gloriose*». Aquesta lectura està representada per fragments escollits de gairebé totes les seves lliçons en recensió catedralícia: «*Ex. Lect. 1. Karolus ita dictus eo quod matri sue fuit Charus. Cupiens enim sanctus Karolus beati Jacobi apostoli monitis obedire disposuit ire versus Hispaniam... Ex. Lect. 9... ad cuius honorem D. Arnaldus de Monterotundo gerundensis episcopus in capella per eum facta ordinavit festum sancti Karoli solempniter celebrari anno Domini 1345*».
2. El *Tractatus de captione Gerunde* (cf. textos, 2b). Està únicament, però suficientment, testimoniat per la còpia no sempre literal de dos paràgrafs finals: «*Promisit Karolus magnus quod primam civitatem quam caperet per se vel per alium... Dotavit sedem... deditque ei quatuor villas, videlicet Bascaram, Ullianum, Fontanetam que nunc vocatur La Bisbal, et castrum de Valloses*».
3. Una *Vita Karoli* (cf. textos, 2a) representada per la còpia, no sempre literal, de textos que en l'edició d'aquest text corresponen a les lliçons primera, vuitena i primera suplementària: «*Karolus magnus triumphavit contra infideles Hispanie et Ismaelitas, a patre Ismael filii Abraham, sic vocatos... Parisiis congregavit curias Francie et fecit jurare filium suum Ludovicum primogenitum*».
4. Una versió lliure i interpolada del *Pseudo-Turpí*, o crònica hispana de Carlemany. Tot i advertir que «*hic enarratur expeditio compostellana quam nos omitimus*», se'n copien paràgrafs dels capítols 3, 4 i d'un altre no identificat: «*Deinde cepit Cathaloniam et habuit Montissonum, Ilerdam, Fragiam, Dartusiam, Tarraconem,...* Ex 4 cap.: *Reverso Karolo*

61. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234, f. 65v.

62. PUJADES, G., *Crónica del Principado de Cataluña*, vol. 5, Barcelona, 1829, p. 186; RELLES, O., *Historia apologetica de la vida y martirio de S. Narciso hijo, obispo, y patron de la ciudad de Girona*, Barcelona, 1679, p. 178, li atribueix, erròniament, el text de les lectures III i VIII del breviari gironí publicat per ROIG Y JALPI, J. G., *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678, apèndix, p. 10 i 13.

magno ad Galliam... in transeundo montes spacium octo dierum»,⁶³ que corresponen als capítols 3, 6 i 11 de la versió comuna.⁶⁴ El paràgraf del capítol 4 l'inclogué textualment Jeroni Pujades en la seva crònica de Catalunya.⁶⁵

D'aquesta sèrie de lectures cal destacar tres característiques. La primera és que vagi encapçalada per la *legenda* litúrgica. La segona és que —si la seqüència dels textos és exacta— la *Vita* i el *Tractatus* hi són tractats com a dues peces independents, de manera que la *Vita* sembla anar completada o suplementada amb la versió del *Pseudo-Turpí* que la segueix. La tercera característica és que aquest conjunt de textos forma un petit corpus carolí que presenta un cert paral·lelisme amb els manuscrits aquisgranesos en els quals el *Pseudo-Turpí* va precedir per la vida de sant Carlemany (*l'Aachener Vita Karoli*) i seguit pels textos del seu ofici litúrgic.⁶⁶

El segon legendari catedralici (manuscrit [b]) el testimonia la notícia sobre el *Vidimus* del *Tractatus*, protocol·litzat l'any 1561 pel vicari general Bernat Cerdà.⁶⁷ Hi és descrit com un legendari antic, gran, escrit sobre pergamí i amb cobertes de fusta, que duia les lectures per als oficis de Santa Maria en Dissabte i de sant Carlemany. D'aquest legendari, que aleshores era al cor catedralici, el notari assevera:

Item etiam vidimus, tenuimus, legimus et diligenter inspeximus quemdam librum magnum pergamenum antiquum, postibus cohoptum, legendarium nuncupatum, inter legendaria et alios libros chori ecclesie cathedralis inventum, reconditum existens in quoquidem libro lectiones officii Beate Virginis Marie diebus sabbatinis celebrandis necnon lectiones festivitatis Charoli magni descripte sunt et continetur, et alias lectiones festivitatis dicti Caroli magni, vidimus et legimus lectionem nonam tenoris sequentis: Completis autem supradictis...

63. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234, f. 65v: «in fine et ult. c. 3 capituli dicte legende: «Deinde cepit Cathaloniam, et habuit Montissonum, Illerdam, Fragiam, Dartusiam, Tarraconam, Urgellum, castrum fortissimum Cardone, Barchinonam que nunc est caput Cathalonie, Vicum, Gerundam et Elnam, et breviter omnes urbes et castra et loca fuerunt sub eius dominio. Ex 4 cap.: Reverso Karolo magno ad Galliam, rex affricanus sive Marrochorum nomine Aygolandus cum suis exercitibus, terram Hispanie invasit, et sibi acquisivit, et interfectis de opidis et villis et urbibus custodibus christianis quis ad custodiendam terram Carolus reliquerat. Auditis igitur his rumoribus et veridica relatione compertis a Carolo magno, Carolus iterum Hispaniam abiit cum multis exercitibus. Adverte quod in dicto libro hic enarrat expeditio compostellana quam nos omitimus: Ego Turpinus apostolica auctoritate omnes qui volebant ire animo prompto et devoto benedicebam, et a peccatis eorum cunctis plenarie absolvebam. Tunc congregatis 134 millibus militum de toto suo imperio, abimantibus cum viriliter Alamanis cum multitudine peditum, venit imperator Carolus in Hispaniam de Gallia recedens, et contraxit moram in transeundo montes spacium octo dierum».

64. Edició de HÄMEL, A., «Der Pseudo-Turpin von Compostela», *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie des Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, (1965) Heft 1, p. 44, lin. 132-134, p. 46, lin. 218-222, p. 53, lin. 416-419.

65. PUJADES, G., *Crònica del Principado de Cataluña*, vol. 5, p. 303.

66. HÄMEL, A., «Überlieferung und Bedeutung des Liber Sancti Jacobi un des Pseudo-Turpin», *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie des Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, (1950) Heft 2, p. 68-69.

67. Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-72, f. 15-16; ROCHER, Ch., *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Girone en Espagne et le comté de Bigorre*, Le Puy, 1873, p. 74-81.

Amb la doble referència a l'ofici de sant Carlemany, el notari féu constar l'existència en el legendari d'almenys dos textos o peces diferents: unes «*lectiones festivitatis*», seguides d'unes altres, «*alias lectiones festivitatis dicti Caroli magni*». D'acord amb l'ordre del leccionari anterior, el primer d'aquests textos podria ser, molt versemblantment, la *Legenda sancti Karoli*, mentre que el segon text, és a dir, les «*alias lectiones*», a les quals pertany la novena lliçó (*lectionem nonam*) i de les quals es transcrivé la major part del text del *Tractatus*, corresponen, tal com veurem tot seguit, al díptic format per la *Vita* i el *Tractatus*, que anava dividit en lliçons, una de les qual és l'esmentada «*lectionem nonam*».

Efectivament, el díptic format per la *Vita* i el *Tractatus* ens ha pervingut a través de dues recensions: la primera, en un legendari de l'arxiu de la confraria de Santa Maria de la seu de Girona, del qual fou copiada a mitjan segle XVII (manuscrit E);⁶⁸ la segona, en un manuscrit, perdut, de l'Arxiu Capítular de Girona, possiblement copiat al segle XV, que en presenta un recensió abreujada del text⁶⁹ i que en endavant anomenarem recensió B (manuscrit [f]-G).

En ambdues recensions, el text presenta la mateixa divisió en lliçons. Després del seu *prologus*, la *Vita* està dividida en seccions rubricades «*lectio prima*» fins a «*lectio sexta*», i «*lectio octava*» i «*lectio nona*» —perquè la setena està reservada a la lectura homilètica sobre l'evangelí de la festa—, a les quals segueixen unes altres dues seccions rubricades simplement «*Item lectio*» i «*Lectio*», després de les quals segueix, indivís, el text del *Tractatus*. Aquesta idèntica divisió en lliçons ens dona la clau per comprendre i resoldre definitivament la significació i l'abast que cal donar a l'expressió «*legimus lectionem nonam tenoris sequentis*» referida al *Tractatus*, que trobem en el *Vidimus* de l'any 1561. Sembla evident que el notari, per tal d'indicar de quina de les *alias lectiones*, és dir, del díptic format per la *Vita* i el *Tractatus*, transcrivia el text, prengué com a referència la lliçó novena (*lectionem nonam*), perquè era la darrera lliçó numerada i, doncs, referenciable, atesa la manca de singularització de les lliçons subsegüents rubricades «*Item lectio*» i simplement «*Lectio*».⁷⁰

Aquesta verificació corrobora, si és que calia, la correcta transcripció de l'expressió *lectionem nonam* que el pare Fidel Fita féu del *Vidimus*, enfront de la frívola i interessada interpretació confegida per Jules Coulet.⁷¹ D'altra banda, comporta dues constatacions. La primera confirma que aquesta novena lliçó no prové d'un breviari, tal com Gaston

68. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Espagnol 337, f. 502-511v.

69. Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, ms. 1151, p. 240-249.

70. De lliçons sobrerres sense assignació en trobem també en el comú dels sants del legendari santoral de Girona (Barcelona, Biblioteca de la Universitat, ms. 1158), que solament numera les sis primeres lliçons del sermó, mentre que rubrica les restants simplement com a «*lectio*». En el comú d'un màrtir, a les lliçons I-VI en segueixen onze més rubricades simplement «*lectio*»; i en el comú d'un confessor, després de les lliçons I-VI n'hi ha dues més rubricades també simplement «*lectio*».

71. COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 73-74.

Paris ja li ho objectà a Charles Rocher tot fonamentant-se en l'excessiva llargària del text.⁷² La segona palesa que, contràriament al que defensava Coulet, el *Tractatus* formà part del corpus litúrgic destinat a la festa de sant Carlemany en els legendaris catedralicis formant part del díptic de la *Vita* i el *Tractatus*, que hi estava dividit en lliçons massa llargues — val a dir-ho — per a l'ús litúrgic de l'època, tot i la seva adequació a un ofici de matines catedralici amb nou lliçons.

Resumint la recerca, podem concloure que els legendaris catedralicis duïen, si més no, les lectures la presència de les quals hem pogut constatar. En les pàgines que seguiran podrem recuperar els textos del díptic format per la *Vita* i el *Tractatus*, i el de la *Legenda sancti Karoli*, als quals afegirem el text d'una lectura de caràcter genealògic que només ens ha pervingut molt abreujada en alguns breviaris.

EL DÍPTIC FORMAT PER LA *VITA* I EL *TRACTATUS*

Una simple lectura del díptic format per la *Vita* i el *Tractatus* (cf. textos 2a i 2b) manifesta que està constituït per dos textos originàriament independents, que conserven la seva estructura —especialment el *Tractatus*— i que han estat articulats a través d'una inconsistent xarnera formada per una maldestra adaptació del final de la *Vita*, per tal d'abreujar-la i de fer-ne un trànsit temàtic cap a la gesta gironina relacionada en el *Tractatus*.

La tradició manuscrita disponible permet de resseguir la unió factícia de la *Vita* i el *Tractatus*, però només parcialment la tradició independent del *Tractatus*, la tradició manuscrita i editorial dels quals és la següent:

I. La *Vita* i el *Tractatus* units:

[a]. Legendari santoral i de la Mare de Déu, perdut, de la catedral de Girona.

[b]. Legendari, perdut, de la catedral de Girona, amb els oficis de Santa Maria en Dissabte i de sant Carlemany.

[c]. Legendari, perdut, de l'Arxiu de la Confraria de Santa Maria de la Seu de Girona.

D. Paràgrafs *ex a* copiats a principi del segle XVII: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234 (*Flosculi* I de Jeroni Pujades), f. 65-65v.

E. Còpia *ex c* feta a mitjan segle XVII: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Espagnol 337, f. 502-515v.

II. Recensió B de la *Vita* i el *Tractatus* units:

[f]. Manuscrit, perdut, de l'Arxiu Capitular de Girona, en format de quart, copiat sobre pergamí al segle XV(?).

G. Còpia *ex f*, feta l'any 1602 pel jesuïta Andreu Moragues: Montserrat, Biblioteca de l'Abadia, ms. 1151, p. 240-249.

72. Vegeu la recensió a la revista *Romania*, 2 (1873), p. 275-276.

III. El *Tractatus* independent:

H. Còpia *ex b* feta el tercer quart del segle xv: Girona, Arxiu Capítular, ms. 18, f. 9-13v: *Institutio Confratrie cum legenda Caroli Magni*.⁷³

[i]. Manuscrit, perdut, de l'arxiu del convent de Sant Francesc de Girona, escrit sobre pergamí. Segle xv(?): cf. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238 (*Flosculi* II de Jeroni Pujades), f. 48.

[j]. Còpies abreujades, perdudes, *ex i*, una d'elles destinada l'any 1610 al cronista Jeroni Pujades: cf. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238 (*Flosculi* II de Jeroni Pujades), f. 43v i 48.

IV. Còpies del *Tractatus*:

K. *Vidimus ex b*, fet l'any 1561 pel canonge Bernat Cerdà: Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-72, f. 15-18.

[I]. Còpia *ex H*, autenticada pel notari gironí Gislè Martorell, el 30 de setembre de 1739, i tramesa al Capítol de la catedral de Le Puy en Velay: cf. Girona, Arxiu Capítular, ms. 18, f. 13v.⁷⁴

[m]. Còpia, perduda, *ex K*: cf. DORCA, F., *Colección de noticias para la historia de los santos martires de Gerona*, Barcelona, 1806(?), p. 293 i 294, nota (e).

V. Edicions del *Tractatus*:

N. Edició parcial *ex K* per FITA I COLOMÉ, F., a *Tablettes Historiques du Velay* (Le Puy), 3 (1973), núm. 4, citada a *Los reys de Aragón y la Seu de Girona desde l'any 1462 fins al 1482*, Barcelona, 1873, p. 48, nota 5.

O. Edició quasi sencera *ex K* per ROCHER, Ch., *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Girone en Espagne et le comté de Bigorre*, Le Puy, 1873, p. 74-81.

P. Edició *ex H* i *K* per COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, Montpellier, 1907, p. 77-82.

Ací, a tall d'apèndix a la tradició editorial, mereix de ser esmentada, malgrat que potser no pugui ser qualificada de *traducció* en sentit estricte, una versió castellana del *Tractatus*, selectiva però seqüencial, feta a partir d'algun dels leccionaris catedralicis, que fou publicada l'any 1602 pel dominicà pare Antoni Vicenç Domènech.⁷⁵

73. Vegeu el contingut del manuscrit a VILA, P., «Ordinacions de la Confraria de Santa Maria de la catedral de Girona (1380)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38 (1996-1997), p. 1587, nota 9.

74. A aquesta còpia sol·licitada pels canonges del Puy en carta del 8 de setembre de 1739 (ROCHER, Ch., *Les rapports de l'église du Puy avec la ville de Girone*, p. 270-274) fan referència les cartes del Capítol de Girona del 9 d'agost i del 12 d'octubre (Girona, Arxiu Capítular, Correspondència del Capítol, *Volum de cartes enviades 1737-1746*, f. 71-71v i 74-76).

75. DOMÈNECH, A. V., *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad*, p. 59-62; a la p. 59 esmenta com a fonts el *Vidimus* de l'any 1561 («un auto que ay en la Corte del Vicariato de Gerona, donde esta autenticada esta historia») i les lliçons de matines de l'ofici de sant Carlemany («las liciones de las maytines, que dezian en el oficio deste santo emperador Carlomagno»).

Pel que fa a la tradició manuscrita, tal com ja ho preludiava l'epígraf anterior, el legendari representat en *E*, tot transmetent el díptic format per la *Vita* i el *Tractatus*, no solament ens atorga la clau per localitzar i identificar la *Vita* en el legendari [a]-*D*, així com també un nou testimoni del *Tractatus*, sinó que, alhora, ens descobreix l'existència de la *Vita* i ens permet de recuperar-ne el text, corroborat per la recensió B, que ha conservat la mateixa divisió de les lliçons.

D'altra banda, cal remarcar que el díptic de la *Vita* i el *Tractatus* ens aporta una dada doblement significativa de conseqüències transcendents. La seva presència en els leccionaris litúrgics catedralicis de Girona palesa no solament que tingué una certa tradició litúrgica, sinó que aquest díptic hi estava copiat justament a continuació de la *Legenda Sancti Karoli*, com ho testimonia el legendari [a]-*D* i, versemblantment, també el legendari [b]-*E*, tal com he mostrat en l'epígraf anterior. Aquesta constatació revela que la formació d'aquest corpus carolí es remunta molt enrere i que, per tant, és insostenible la hipòtesi de la composició tardana i, a més, paralitúrgica del *Tractatus* preconitzada per Jules Coulet i assumida per Miquel Coll i Alentorn.

Una altra novetat és l'existència de la recensió B de la *Vita* i el *Tractatus*, també desconeguda fins ara. Es caracteritza per presentar-ne un text abreujat —especialment del pròleg i de les dues primeres lliçons— pel bandejament de frases i explicacions innecessàries per a la transmissió seqüencial dels textos, que, sovint, en recosir el text, en millora l'expressió llatina. El manuscrit originari havia estat conservat a l'Arxiu Capítular de Girona, però, versemblantment, fa segles que és perdut. El jesuïta Andreu Moragues, l'any 1602, el descrigué com un «*codice chartaceo, manuscripto, in 4º, quod servatur in cathedrali Gerundense*», en el qual trobà unes notes, redactades l'any 1553, en català, relatives a la suposada fundació i antiguitat de la ciutat de Girona.⁷⁶ Un parell de parvíssimes citacions que l'any 1679 en féu el jesuïta gironí pare Onofre Relles⁷⁷ semblen manllevades al manuscrit del pare Andreu Moragues, que aleshores tenia en el seu poder.⁷⁸

LA VITA KAROLI

Ignota fins ara, aquesta *Vita Karoli* (cf. textos, 2a) de moment només la coneixem *in extenso* a través d'un legendari de l'Arxiu de la confraria de Santa Maria de la Seu de Girona (manuscrit [c]-*E*) del qual fou copia-

76. Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 1151, p. 237-238.

77. RELLES, O., *Historia apologetica de la vida y martirio de S. Narciso*, p. 163 i 379; DORCA, F., *Colección de noticias para la historia de los santos martires de Gerona*, Barcelona, 1806(?), p. 294, nota (e), suposa, erròniament, que Relles els havia copiat del text del *Vidimus* de l'any 1561.

78. RELLES, O., *Historia apologetica de la vida y martirio de S. Narciso*, p. 266 i, especialment, p. 308. El manuscrit del pare Moragues posteriorment el trobem esmentat per un autor gironí en el ms. 230 de la Biblioteca Episcopal de Barcelona.

da a mitjan segle ^{xvii} i, indirectament, per la recensió B de la *Vita* i el *Tractatus* (manuscrit [f]-G). La seva vinculació al corpus carolí catedralici fa suposar una difusió limitada al cercle episcopal, que degué fer-la néixer, i a l'immediatament catedralici, com la confraria de Santa Maria, erigida a la catedral de Girona, que tenien a Carlemany per suposat fundador de la catedral i impulsor del culte marià a la seu gironina.

Tal com la coneixem, aquesta *Vita* fa la funció d'introducció biogràfica a la gesta gironina relatada en el *Tractatus*, que és l'element local que realment interessa. En el díptic, ambdós textos han estat fets complementaris tot encapçalant-los amb un *Prologus in vita Sancti Caroli Magni*. Aquest *prologus*, breu però solemne, vol relligar la celebració de la santedat de sant Carlemany amb el culte eminent que, a la seu de Girona, es tributa a Déu, i particularment a la Mare de Déu amb la commemoració de Santa Maria en Dissabte,⁸⁰ dedicada a honorar santa Maria «*Mater Misericordiae*»,⁸¹ que, implícitament, és considerada com l'expressió del culte marià incessant, per al qual Carlemany havia fundat i dedicat la catedral a santa Maria, d'acord amb el mandat que n'havia rebut d'ella en iniciar, al Rosselló, la campanya contra Girona: «*ibi edificabis ecclesiam cathedralem ad invocationis nomini mei*». Això explica la presència del díptic de la *Vita* i el *Tractatus* en l'esmentat legendari de la confraria.

La *Vita Karoli*, que s'inicia (*lectio prima*) amb els mateixos mots que el *Tractatus*, es presenta com l'opuscle d'un autor anònim desitjós de contar breument la vida de Carlemany a manera de qüestió escolàstica: «*ut succintius et compendiose potero, Deo duce, sub tribus articulis explicabo*». El contingut d'aquests tres articles hom els enuncia així: el primer tractarà sobre el naixement i el llinatge de Carlemany; el segon, sobre la seva promoció imperial, i el tercer, del triomf sobre els sarraïns d'Hispania i de la mort gloriosa de Carlemany. En el text del díptic, tanmateix, només hi retrobem desenvolupats els dos primers articles; el tercer ha estat simplement omès i suplert per un text breu que fa de pont al *Tractatus*.

79. *Officium sancti Caroli Magni sumptum ex libris Ecclesiae Gerundensis in Catalonia. Transumptum bene et fideliter Gerundae sumptum a quodam vetustissimo libro manu scripto, coopertis pergamineis munito, recondito in arca Confraternitatis Beatae Virginis Mariae in ecclesia Sedis Gerundae institutae et fundatae, intus Thesaurariam eiusdem ecclesie quatuor clauibus obserata existente, catholici sanctique imperatoris Caroli Magni francorum regis historiam in se continente, non vitiato nec cancellato, nec in aliqua eius parte suspecto, sed omni prorsus vitio et suspicione carente, cuius tenor sub sequentibus habetur verbis* (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Espagnol 337, f. 502).

80. La consuetud litúrgica catedralícia de l'any 1360 prescriu la celebració solemne de l'ofici de la Mare de Déu en tots els dissabtes de l'any, amb matines de nou lliçons i altres elements festius segons els temps litúrgics, així com la celebració solemne de la missa de Santa Maria en Dissabte a l'altar major de la seu, excepte durant la quaresma (Girona, Arxiu Capitular, ms. 9, f. 237v-241).

81. Vegeu BARRÉ, H., «Un plaidoyer monastique pour le samedi marial», *Revue Bénédictine*, 77 (1967), p. 375-399. Del monestir de Santa Maria de Ripoll s'ha conservat el text de la institució de la commemoració de Santa Maria en Dissabte feta l'any 1157 (ALTÉS I AGUILÓ, F. X., «La institució de la festa de Santa Maria en Dissabte i la renovació de l'altar major del monestir de Ripoll a mitjan segle ^{xiii}», *Studia Monastica*, 44 (2002), p. 75-79).

El primer article, que és el més extens, ocupa des de la meitat de la primera lliçó fins a la meitat de la lliçó vuitena. Malgrat que l'autor afirmi contar l'origen de Carlemany d'acord amb «*quodam Chronica generationis eius declarativa*», el text és una simple novel·leta sobre Berta, la mare de Carlemany, inspirada en la llegenda de *Berthe «au Grand Pied»* difosa al segle XIII per Adenet le Roi,⁸² que tingué diverses versions i adaptacions regionals. Ací, Berta, el nom de la qual ací és interpretat com a «*tenens bravium*», no és la filla del rei d'Hongria, sinó de l'emperador bizantí Heracli i de la seva muller Serena.⁸³ Berta, casada per poders amb el rei Pipí en presència del papa Esteve III, mentre anava a reunir-se amb el rei fou substituïda per la filla d'un magnat que la custodiava, que així esdevingué la reina. A Berta, abandonada en un bosc feréstec, la trobà un bon muntanyenc que la dugué al seu mas, on compartí la vida i aprengué el francès amb les seves filles. Un dia es trobà al bosc el rei Pipí que hi estava de cacera; ell se n'enamorà i li engendrà el fill bastard Carlemany, que Berta anomenà «*Carolum, quasi sibi carum*», i que passà a la cort reial ben informat per sa mare. Al cap dels anys, la visita a la cort de l'emperadriu Serena per tal de veure la seva filla Berta, féu esclatar l'engany: la reina putativa fou reclosa en un monestir, el rei Pipí solemnitzà el seu matrimoni amb Berta i nomenà Carlemany hereu del regne.

El segon article ocupa des de la meitat de la lliçó octava fins a la meitat de la *Item lectio* no numerada. S'inicia amb un breu retrat moral del monarca i conta a la seva manera l'auxili prestat per Carlemany a l'Església romana contra els longobards i, particularment, al papa Lleó III contra l'aristocràcia romana, accions que li haurien valgut l'aclamació reial sancionada pel Papa, que el coronà emperador romà el dia de Nadal de l'any 800 (796, segons el text) a la basílica de Sant Pere de Roma. L'article es clou amb el nomenament reial de dos dels fills de Carlemany —Pipí I com a rei d'Itàlia i Lluís el Piadós com rei de la Gàl·lia— i un esment de la campanya victoriosa contra els saxons (any 772). En la segona meitat de la lliçó vuitena i primera de la novena hi transparenten influències literals de l'*Speculum historiale* de Vincent de Beauvais⁸⁴ i d'algun altre text que en deriva,⁸⁵ així com puntualment de l'*Aachener vita Karoli*.⁸⁶

82. HENRY, A., *Les oeuvres d'Adenet le Roi*, vol. 4: *Berte aus Grans Piés*, París, 1963 (Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres, 23).

83. Aquesta filiació de l'emperador Heracli ja l'esmenta GODFRIDUS DE VITERBO († 1192) en el seu *Pantheon* (ed. MURATORI, L. A., *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. 7, Milà, 1725, col. 403; PERTZ, G. H., *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, 23, Hannover, 1877, p. 206). També la recull Vincent de Beauvais en el seu *Speculum Historiale*, publicat entre els anys 1256-1259 (VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Bibliotheca mundi seu Speculi Maioris Vincentii Burgundi...*, vol. 4, Douai, 1624, p. 956), i molt posteriorment les cròniques dels reis francs escrites al segle XV per Nicole Gilles.

84. *Lib. 23, cap. 169* i *Lib. 24, cap. 2* (VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Bibliotheca mundi seu Speculi Maioris Vincentii Burgundi*, vol. 4, p. 958 i 963).

85. FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, p. 100-101.

86. *Die Aachener «Vita Karoli Magni» des 12. Jahrhunderts*, p. 130; KAENTZELER, P. S., *Vita Sancti Karoli Magni, saec. XIII*, Ruraemundae, 1874, p. 44.

Del tercer article, que hauria de tractar la victòria de Carlemany sobre els sarraïns d'Hispania i la mort del rei, no n'hi ha rastre; en el seu lloc hi ha una darrera *Lectio*, no numerada, en què es fa una breu disquisició sobre quina ruta devia seguir Carlemany per penetrar a Hispania, si la ruta occidental o bé la rossellonesa, l'objectiu de la qual és introduir topogràficament la narració del *Tractatus*.

Aquesta supressió del tercer article, a banda de mostrar el caràcter originàriament independent de la *Vita*, planteja un interrogant sobre la seva vinculació al cicle carolí de Girona i també sobre el seu origen.

EL *TRACTATUS DE CAPTIONE GERUNDE*

L'interès pel *Tractatus* i la seva divulgació són gairebé tan antics com la seva redacció, en tant que, en nom d'una suposada tradició, atorgava autoritat als orígens i consagrava l'*statu quo*, els drets i les preeminències del bisbe, de la catedral i d'altres esglésies i monestirs.

Segons el *Tractatus* (cf. textos, 2b), Carlemany, tot obeint les admonicions de sant Jaume, s'adreça cap a Espanya per sotmetre-la a la fe catòlica. En arribar al Rosselló, «*que est principium Cathalonie*», implorà l'auxili de Crist i de santa Maria, els quals, acompanyats per sant Jaume i sant Andreu, el confirmaren com a cavaller de Crist i defensor de l'Església i li asseguraren la conquesta de Girona, on havia d'edificar-hi la catedral dedicada a santa Maria. Després d'una primera victòria vora la ciutat d'Elna, on Carlemany féu construir el monestir de Sant Andreu Sureda, i un cop sotmès el Rosselló i el Vallespir, comença l'atac al rei Marsili fortificat a la Clusa i el persegueix fins al Pertus on troba resistència per part de l'enemic, el qual acaba fugint en adonar-se que l'exèrcit l'encercla i l'avança pel coll de Panissars. Un cop travessats els Pirineus i anorreades les defenses enemigues, Carlemany persegueix els sarraïns, que es refugien a Girona. Mentre l'exèrcit s'avitualla, Carlemany s'instal·la juntament amb Roland i l'arquebisbe Turpí de Reims, al lloc de Ramis, on funden tres esglésies. Assabentat que de l'Aragó, l'Urgell i Osona ve una host sarraïna per la vall d'Hostoles a socorrer Girona, li surt al pas, i des del lloc anomenat Sant Medir entra per la vall d'Anglès, on la troba i la venç, tot fundant com a memòria el monestir de Santa Maria d'Amer. Carlemany retorna a Ramis i al mont Barufa, des d'on intenta inútilment assetjar Girona. Finalment, un divendres a la tarda apareix sobre la mesquita i el palau reial de Girona una gran creu roenta de la qual cauen gotes de sang, anunciadora del regnat de Jesucrist sobre la ciutat. Els sarraïns, aterrits, en fugen, i el diumenge Carlemany entra a Girona, tot donant gràcies a Jesucrist, a sant Miquel i a santa Maria, i fa cantar a la mesquita dues misses, una de santa Maria i una de la santa Creu. Després, complint el mandat de la Mare de Déu, funda la catedral, hi nomena per bisbe un canonge del Puig de França i la dota esplèndidament amb joiells i possessions.

Les fonts literàries d'aquesta narració, el *Pseudo-Turpí* i el *Pseudo-Filomena*, identificats per Schneegans,⁸⁷ l'autor del relat podia haver-les trobat juntes en un mateix manuscrit, similar a un que trobem descrit en l'inventari del bisbe de Girona, Berenguer d'Anglesola, mort l'agost de l'any 1408, que incloïa ambdós textos.⁸⁸ Coll i Alentorn assenyala similituds amb situacions i fets coneguts com la invasió francesa de l'any 1285 per apoderar-se de Girona,⁸⁹ als quals es podria afegir, per exemple, que en l'aparició sobtada de Roland, aquest erigeix una capella a santa Tecla, premonitòria de la catedral Tarragona, de la qual l'autor afirma «*que erat metropolis Cathalonie et Aragonie ac Navarre*», fent així al·lusió al territori metropolità de la Tarraconense anterior a l'any 1318, en què fou constituïda la província eclesiàstica de Saragossa,⁹⁰ un fet cronològicament proper al redactor.

Pel que fa a les fonts literàries dels signes cristològics que apareixen sobre la ciutat de Girona en vigílies de la presa per Carlemany, hom els ha relacionat amb els annals dits Moissac / Aniana, amb els ripollesos de Sant Víctor de Marsella⁹¹ i amb el Ripoll-II,⁹² d'algun dels quals els assumí una notícia que Pèire de Marca atribueix a un cronicó de Ripoll⁹³ que ha estat sovintejadament esmentada pels autors. En realitat, Marca la manllevà a una genealogia del comtes de Barcelona compilada l'any 1600 per Jaume Ramon Vila a partir de manuscrits del monestir de Santa Maria de Ripoll.⁹⁴ La part del text omesa per Marca és la font, en el *Tractatus*, de la interrelació entre els fets gironins i la fundació de la catedral de la Santa Creu de Barcelona, així com també de la introducció forçada d'un altar dedicat a la Santa Creu vora el major de santa Maria de la seu de Girona. Aquesta notícia annalística fou també utilitzada en la suposada institució per Carlemany dels oficis claustrals del monestir de Sant Feliu de Guíxols.⁹⁵

87. SCHNEEGANS, F. E., *Die Quellen des sogenannten Pseudo-Philomena und des Officiums von Gerona zu Ehren Karls des Grossen als Beitr. zur Geschichte des altfranzös.*, Strasburg, 1891.

88. BATLLE PRATS, L., «Inventari dels llibres de Berenguer d'Anglesola», *Estudis Universitaris Catalans*, 17 (1932), p. 237 i 244-245, només identificà la primera part del volum corresponent al *Pseudo-Filomena* (SCHNEEGANS, F., *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, Halle, 1898). Els mots descriptius de la segona part l'identifiquen amb el *Pseudo-Turpí*, com es pot constatar amb l'edició HÄMEL, A., «Der Pseudo-Turpin von Compostela», línia 92: «*Iacobo orante*»; línia 161: «*tamen ex prefatis*»; línia 1801-1802: «*quia omnes reges*»; línia 1875: «*romanus jacobus*».

89. COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», p. 160-162.

90. MANSILLA, D., «Formación de la Provincia Eclesiástica de Zaragoza (18 de julio 1318)», *Hispania Sacra*, 18 (1965), p. 249-255.

91. DORCA, F., *Colección de noticias para la historia de los santos martires de Gerona*, p. 284-293.

92. COULET, J., *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 125-126.

93. MARCA, P. de, *Marca Hispanica*, París, 1688, col. 250.

94. La font immediata fou la còpia que en posseïa Pèire de Marca i que es conserva entre els seus papers a París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze, 107, f. 451-456v. També es troba a la Biblioteca Nacional de España, ms. 51, ms. 1.609 i ms. 2.013, descrits per BARRAU, L.; MASSÓ I TORRENTS, J., *Gesta Comitum Barcinonensium*, Barcelona, 1925, p. xxxi-xxxiv.

95. Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals d'Hisenda, Volums, 1713, f. 23, i 1576, f. 80; Girona, Arxiu Capítular, Sant Feliu de Guíxols, *Libro de Privilegios segundo*

Santa Maria de Ripoll

Zacharias papa, natione grecus, sedem incipit anno Domini septingentesimo quadragesimo primo, et sedit annis decem, mensibus tribus, diebus quindecim, hic deposuit Regem Francorum a regno suo, eo quod erat inutilis, et Pipinum patrem Karoli imperatoris in eius locum substituit.

Carolus imperator, praefati Pipini regis filius, cuius mater vocabatur Berta, incipit regnare anno Domini septingentesimo quinquagesimo septimo, era septingentesima nonagesima sexta.

Hic Carolus dictus Magnus anno Domini septingentesimo octuagesimo sexto coepit civitatem Gerundae, vincens in praelio Macumetum regem ipsius civitatis, et dum coepit ipsam multi viderunt sanguinem pluere et apparuerunt acies in caeli in vestimentis hominum et signo crucis, et apparuit crux magna ignea in aere supra locum ubi nunc est altare Beatae Virginis, et propter hoc mutavit Sedem, que tunc erat in ecclesia Sancti Felicis, in loco ubi nunc est.

Et anno dominicae incarnationis octingentesimo primo, era octingentesima trigesima nona, Ludovicus, eius filius, abstulit civitatem Barcinonae sarracenis, et aedificavit ibidem sedem beatissimae Crucis Christi, eo quod crux ignea apparierat dicto patri suo, ut predictum est. Obiit autem dictus Carolus quinto kalendas februarii anno dominicae incarnationis octingentesimo decimo quarto. Regnavit ut Franciae rex annis quadraginta septem, et mensibus tribus. Imperavit annis terdecim, mense uno, diebus quatuor.

Sant Feliu de Guíxols

Unde noveritis quod dominus Pipinus rex Francie qui fuit pater Karoli regnavit annis XXXVI, qui fuit consecratus in regem per papam Stephanum anno ab incarnatione Domini DCCXX, mater dicti Karoli vocabatur Berta.

Karolus magnus imperator, filius dicti Pipini, cepit regnare anno Domini DCCLVII et regnavit annis XLVII et mensibus tribus. Et anno XXVIII seu regni cepit civitatem Gerunde Et viderunt sanguinem pluere. Et aparuerunt acies in celo. Et signum in vestimentis hominum. Et etiam aparuit eis crux ignea in aere supra locum mesquite, ubi nunc est altare Beate Marie. Et propter hoc ipse Karolus mutavit Sedem, que tunc erat in ecclesia Sancti Felicis, in locum ubi nunc est. Et tunc currebat annus Domini DCCLXXXV.

Et dictus Karolus imperator obiit anno Domini DCCCIII^{sic}. Anno Domini DCCCXXI incipit regnare Ludovicus filius Karoli Magnum imperatorem, et regnavit annis XXXIII.

Et anno XVIII sui regni abstulit sarracenis Barchinonam. Et edificavit ibi sedem ad honorem sancte Crucis Christi, ex eo quia crux ignea aparuit patri suo Karoli in aere cum cepit civitatem Gerunde.

o menor y concordias (any 1606), f. 8-8v. Text publicat per DORCA, F., Colección de noticias para la historia de los santos martires de Gerona, p. 298, i només parcialment per MERINO, G. A.; CANAL, J. de la., España Sagrada, vol. 43, p. 89-90.

El caràcter pretesament històric del *Tractatus* el convertiria en referent històric més enllà dels legendaris litúrgics catedralicis. El primer esment documental, que curiosament li passà per alt a Coulet, el trobem justament en els estatuts de la confraria de Santa Maria de la seu de Girona, confirmats l'any 1385, que prescriuen la còpia, sobre pergamí, «*de la presa he conquesta de Gerona per lo rey Karles – és a dir, del Tractatus – per tal que tots temps ne sia feta memoria e... que les gens sapien los miracles e meraveyles que la gloriosa Verge Maria feu sobra la dita preson e conquesta de la dita Seu de Gerona*».⁹⁶ És per això que aquest text, que segons els estatuts havia de guardar-se a l'arxiu («*la caxa*») de la confraria, fou recopiat tant en el llibre dels estatuts i documents més importants de la confraria (manuscrit H) com en el legendari propi (manuscrit E).

Que el monestir de Santa Maria d'Amer era fundació de Carlemany ho tenien o ho donaven per cert els jurats de Girona quan, en relatar els desastres causats pels terratrèmols del mes de febrer i de març de l'any 1427, explicaven la ruïna total d'aquell cenobi i com en el basament de l'altar major, destruït, de l'església s'hi trobaren diversos atuells amb relíquies i una hòstia, «*la qual segons se presomex fou mesa per lo St. Rey Carles Maynes en lo temps que feta per ell conquesta de aquesta ciutat*».⁹⁷

L'any 1561, el *Tractatus* el veiem invocat com a document probatori de dret en el famós *Vidimus*, tot i que aleshores se n'havia esvaït un xic la memòria, com ho palesa la sorpresa que causà als amants de la història local, entre els anys 1583 i 1598, la troballa casual d'un manuscrit del *Tractatus* entre la documentació de l'arxiu del convent dels Framenors de Girona. L'interès fou tal que el bisbe Jaume Caçador n'encomanà una edició que no arribà a fer-se perquè hi hagué qui s'apoderà del manuscrit. Anys més tard, Alexandre de Cartellà, que l'havia vist en mans del bisbe,⁹⁸ en enviar-ne, el 10 de novembre de 1610, una còpia compendial a al cronista Jeroni Pujades, li contava la troballa i la desaparició del manuscrit en aquests termes:

Quan m^o Batista Pont⁹⁹ me demanà una còpia de la conquista de Gerona jo la procurí de m^o Gelada, rector de Sant Miquel, que la té de mans de m^o Hobredor, y ne fiu fer dos còpies, la una envií a m^o Pont, la altra envií a Vm. Lo que fonch de assò és que en lo archiu vell de Sant Fransesch de aquesta ciutat, quan feren lo dormidor, lo espatllaren, y era procurador de casa m^o Juan Busquets y aportassen tots los actes en

96. VILA, P., «Ordinacions de la Confraria de Santa Maria de la catedral de Girona (1380)», p. 1594, núm. [18].

97. GIRBAL, E. C., «Miscelánea histórica», *Revista de Gerona*, 12 (1888), p. 57.

98. Carta del 4 novembre de 1610 adreçada a Jeroni Pujades: «jo la llegí, que me la amostrà lo bisbe Cassador» (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238, f. 45). Tota la carta fou publicada per GIRBAL, E. C., «Miscelánea Histórica», *Revista de Gerona*, 12 (1887), p. 140-142).

99. Era un dels corresponsals gironins de Pujades (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238, f. 186-187; GIRBAL, E. C., «Miscelánea Histórica», *Revista de Gerona*, 12 (1887), p. 164-168), i fou tingut per un bon «antiquari» (ROIG Y JALPÍ, G., *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678, p. 65).

sa casa, dels quals n-i avia molts de ma casa, que me'ls donà, y entre'ls trobà un llibre de pregamií, cubert ab unes posts ja trencades y totes corcades, en lo qual y avia vint y una fulla, la primera de gastada no s podia llegir, que deya la conquesta de Gerona y era clos per tres notaris y fermat de altres eclesiàstichs, y la aportà al bisbe Cassador lo qual me envià a cercar y me la amostrà y la llegí lo que s'en pogué llegir y après la tornà a dit Busquets per a que la fes estampar, y sabent ho don Ramon Xamar, que sia en lo sel, anà en casa de dit Buquets y ly digué la y dexàs que llegida que la hagués la y tornaria, y axí dit Busquets ho féu y may la pogué cobrar, axò ny altres coses; y quant lo Pare Domènech fonch assy per fer inquisitió dels sants de aquesta ciutat la y demanà moltes vegades y sempre lo passà de dia en dia y no y bastà anar y a Madiñà algunes vegades y res no y bastà; quant mory don Ramon son fill estava mal y sos honcles Rafel Xamar de Perpiñà y lo comanador prengueren la llibraria, que diuen que era aventatjadíssima de lo que és llibres antichs que tenia curiositat de tenir-los, que en l'altra part no s sabessen, y per assò estan romputs lo nebot ab los honcles; as feta assy diligència que Rafel Xamar la donàs y no y a agut remey. Jo crec o fa per lo intent ho féu son germà, lo qual diré a Vm. de paraula quant Déu vulla nos vejam. Un m^o Obredor, parent de dit Busquets, que era molt versat en istòria ne féu aquexa còpia y tots los que l'an vista diuen és la sustància de aquella encara que y avia en aquella molta cosa més, per estar més compendiosa, y encara que sia scriptura que no s pot sitar, tota via és verdadera per que conforma ab diverses que n avem vistes.¹⁰⁰

Aquest desvetllament dels erudits gironins de final del segle XVI i començament del XVII coincidiria amb la publicació, l'any 1602, d'una versió castellana del *Tractatus* per part del pare Antoni Vicenç Domènec, que ja he esmentat més amunt.¹⁰¹ Per la seva banda, Jeroni Pujades, en la seva història de Catalunya, incorporaria i resseguiria fil per randa la narració del *Tractatus* —que ell denomina «narració dels Legendaris catedralicis»— per bastir la conquesta carolina de Girona i la fundació dels monestirs del bisbat.¹⁰² Com que la major part de la seva obra restà inèdita fins al segle XIX, això passà desapercebut als historiadors immediatament posteriors, que, juntament amb Roig i Jalpí, sostingueren la presència de Carlemany a Catalunya. Abans d'ells, però, el *Tractatus* fou copiat del legendari de la Confraria justament com un memorial¹⁰³ a favor de la pretensió francesa sobre Catalunya nascuda de la Guerra dels Segadors (1640-1652).

Quan el *Tractatus* revisqué, l'any 1873, de la mà del pare Fidel Fita i del seu amic Charles Rocher, fou per perdre, immediatament, el tradicional valor documental i ser reintegrat al seu propi marc: el de la llegenda i el culte gironí de sant Carlemany per al qual fou escrit.

100. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238, f. 48-48v; tota la carta fou publicada per GIRBAL, E. C., «Miscelánea Histórica», *Revista de Gerona*, 12 (1887), p. 144-146).

101. DOMÈNECH, A. V., *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad*, p. 59-62.

102. El fil de la narració, retallada i adornada, es pot resseguir fàcilment a través de PUJADES, G., *Crónica del Principado de Cataluña*, vol. 5, p. 186, línia 40 fins a p. 189; p. 190, línia 36 fins a p. 191, línia 11; p. 205, línia 13-22; p. 219, línia 19 fins a p. 220, línia 37; p. 224, línia 4 fins a p. 226, línia 27; p. 234, línia 25 fins a p. 237, línia 12.

103. Vegeu-ho a MOREL-FATIO, A., *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, 1892, núm. 394.

LA *LEGENDA SANCTI KAROLI*

Segons les fonts documentals de què disposem, aquesta lectura –que ara sabem rubricada *Incipit legenda sancti Karoli magni qui cepit Gerundam et ibi hedificavit ecclesiam cathedralem ad honorem Virginis gloriose Marie* (cf. textos, 3) – encapçalava el corpus de textos per a la festa de sant Carlemany en el legendari catedralici [a], versemblantment en el legendari [b] –tal com he mostrat en l'epígraf dedicat als legendaris catedralicis– i també en el fragment de leccionari C, ni que hi fos l'única lectura. Aquesta és una constatació molt eloqüent pel que fa a la seva preferència respecte dels altres textos carolins i la seva prelació en la praxi litúrgica coral.

Sense voler avançar hipòtesis, diguem que aquesta preferència i prelació en els legendaris li venia segurament donada pel seu caràcter de compendi rigorós de la història narrada en el *Tractatus* i també per l'adequació de la llargària de les seves lliçons a l'ofici de matines. La comparació sinòptica entre el *Tractatus* i la *Legenda* sembla mostrar que la *Legenda* és una reducció del fil narratiu del prolix *Tractatus*, destinada a l'ús litúrgic habitual en els legendaris. Un procés similar, més limitat, el trobem també en la recensió B del díptic format per la *Vita* i el *Tractatus*.

Tanmateix, tal com s'esdevé en altres casos, la inclusió d'aquesta lectura en el breviari es féu seleccionant-ne alguns paràgrafs que en transmetessin quelcom. És amb aquesta configuració diforme i irrecognoscible que esdevingué, malauradament, famosa i alhora controvertida a través de les lliçons de l'ofici de sant Carlemany publicades pel pare Villanueva i pels autors de *l'Espania Sagrada*. Sortosament, però, hem pogut recuperar-ne el text complet i reconstituir-ne la tradició manuscrita i editorial, que és la següent:

I. Recensió completa:

[a]. Legendari santoral i de la Mare de Déu, perdut, de la catedral de Girona.

[b]. Legendari, perdut, de la catedral de Girona amb els oficis de Santa Maria en Dissabte i de sant Carlemany.

C. Fragment d'un legendari santoral segons el costum de Girona, copiat a la segona meitat o darrerïa del segle XIV, que conté les dues primeres lliçons: Vic, Biblioteca Episcopal, *Fragments*, XXI/10.¹⁰⁴

[d]. Legendari santoral hivernal de la seu de Girona, del segle XV, ara mancat dels folis on hi hauria l'ofici de sant Carlemany: Girona, Arxiu Capítular, ms. 8.¹⁰⁵

104. Són tres fulls de pergamí (bifoli + full solt); contenen les lectures per a les festes de sant Policarp (26-I), santa Paula (27-I), «*natalis sancte Agnetis secundo*» (28-I) i sant Carlemany (29-I), en el bifoli, i per a les de sant Calixt (14-X) i sant Lluc (18-X), en el full solt.

105. JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 485.

E. Breviari de Girona copiat al segle xv: Arxiu Capitular, ms. 97, f. 212v-214v.¹⁰⁶

F. Breviari de Girona, copiat després de l'any 1457, amb textos corresponents a les tres primeres lliçons, subdividides: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. lat. 1309, f. 257-257v.¹⁰⁷

G. Paràgrafs de lliçons *ex a*, copiats a l'inici del segle xvii: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234 (*Flosculi* I de Pujades), f. 64v-65.

II. Recensió seleccionada:

H. Suplement del segle xv amb l'ofici de sant Carlemany al breviari de Girona (de Vidal de Blanes, copiat l'any 1339): Girona, Arxiu Capitular, ms. 125, f. 659-660v.¹⁰⁸

I. Breviari gironí, perdut, que duia les dues darreres lliçons capgirades: cf. ROIG Y JALPÍ, J. G., *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678, apèndix, p. 10-11.

J. Còpia de l'ofici *ex H* feta l'any 1602 pel pare Andreu Moragues: Abadia de Montserrat, Biblioteca, ms. 1151, f. 235- 237.

K. Matriu d'una còpia de l'ofici *ex H* pel notari episcopal Antoni Martí, registrada el 20 d'abril de l'any 1624 a la cúria episcopal de Girona, a petició d'Alexandre de Cartellà: Girona, Arxiu Diocesà de Girona, *Manuales de la Cúria*, D-279, f. 50-51v.

[I]. Transsumpte notarial *ex K* fet el 8 de juliol de l'any 1624 pel notari de Barcelona Francesc Pla, que es conservava a l'antic arxiu públic del monestir de Santa Maria d'Arles del Tec: cf. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 107, f. 472v.

M. Còpia *ex l* destinada a Pèire de Marca, realitzada l'any 1646 per fra Guillem Costa, monjo de Sant Miquel de Cuixà: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 107, f. 471-472v.

III. Edicions i traduccions de la recensió seleccionada:

N. Edició de les lliçons *ex I*, per ROIG Y JALPÍ, J. G., *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678, apèndix, p. 10-11.¹⁰⁹

O. Edició de l'ofici *ex H* per MERINO, G. A.; CANAL, J. de la, *España Sagrada*, vol. 43, Madrid, 1819, p. 512-514.

P. Edició de l'ofici *ex H*: VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, Madrid, 1850, p. 267-269.

Q. Edició de l'ofici *ex O*, per MIGNE, J. B., *Patrologia Latina*, vol. 98, París, 1862, col. 1365-1366.

106. JANINI, J., *Manuscriptos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 498.

107. LEROQUAIS, V., *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France*, vol. 3, París, 1933, p. 163.

108. JANINI, J., *Manuscriptos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 502.

109. RELLES, O., *Historia apologetica de la vida y martirio de S. Narciso*, p. 178-179, en cita frases literals de les lliçons III i VIII creient-les del nostre manuscrit [a].

R. Traducció francesa de les lliçons *ex O*, per PARIS, G., *Histoire poétique de Charlemagne*, París, 1865, p. 279-281.

S. Edició i traducció de les lliçons *ex O i P*, per ROCHER, Ch., *Les rapports de l'Église du Puy avec la ville de Girone en Espagne et le comté de Bigorre*, Le Puy, 1873, p. 44-46 i 72-74.

T. Edició de l'ofici *ex O, P i Q*, per COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, Montpellier, 1907, p. 57-59.

U. Edició de les lliçons *ex H*, per CLARA I TIBAU, J., «L'ofici a Carlemany dins el breuari de 1339», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 34 (1994), p. 619-630.

El manuscrit C possiblement reflecteix l'ús comú i exclusiu d'aquesta lectura en els legendaris gironins, especialment en els parroquials. D'ací, per exemple, que faci de mal imaginar que en l'esglesiola de Sant Sadurní de l'Heura (la Bisbalia) el bisbe de Girona, Francisco Arévalo de Zuazo, pretengués trobar-hi altra cosa quan l'estiu de l'any 1602 intimava el domer d'aquella parròquia a facilitar-li un transsumpte de «*quibusdam lectionibus que antiquitus in officio divino huius episcopatus, certis diebus anni legebantur, continentes captionem civitatis Gerunde a sarracenis et dotationem ecclesie Gerundensem, in ista dicta vestra ecclesia reconditus existentes*». El domer s'excusà de no poder satisfer la petició del bisbe tot fent-li avinent «*que en la present isglesia de sanct Sadorni en temps passat, entre altres llibres vells de pregami, y havie un llibre de pregami en lo qual y havia llisons que en altra temps se resavan y ne feyan offici del bisbat, y ell dit Romaguera ne ha fet y vist fer offici en dita isglesia; y que despres se fa y resa lo offici roma no sen ha fet offici de dites llisons y que fa alguns anys*» els obrers de l'església havien venut alguns dels llibres i altres hom els havia reutilitzat per relligar; només en restaven vuit fulls que foren lliurats al delegat del bisbe.¹¹⁰

La idèntica divisió de la lectura en lliçons en els manuscrits [a]-G, C i E, en la novena de les quals es narra la fundació de la catedral de Girona i l'agermanament, volgut per Carlemany, d'aquesta seu amb la del Puig de França, sembla mostrar inequívocament que aquesta és la *legenda* que, l'any 1479, el vicari general de Girona, Andreu Alfonsello, per honorar Pere Bouvier, canonge del Puig de França, de pas per Girona, manà portar a casa seva per tal de mostrar-la-hi i donar-li una còpia de la lliçó novena, tal com relata el mateix Alfonsello:

Deinde venit ad domum meam; et, eo instante, mandavi portare legendam beati karoli, et secum portavit finem ultime lectionis ubi legitur quod [Karolus magnus]

110. Girona, Arxiu Diocesà, *Manuals*, D-255, f. 26v. Resulta significatiu que la tardor de l'any 1601 el bisbe demanés, per una banda, una descripció notarial de l'altar de la capella dels Sants Quatre Màrtirs de la seu que tenia un retaule de fusta, «*al mig del qual, y en lo mes principal lloch de dit retaule, dins de un tabernacla ben obrat, esta la imatge de dit Carlos Magno Emperador, de bulto*»; i per una altra banda la inscripció sepulcral del bisbe Servusdei (888-906) conservada en el presbiteri de l'església de Sant Feliu de Girona (Girona, Arxiu Diocesà, *Notularum*, G-97, f. 69 i 70).

*primum episcopum ordinavit unum canonicum beate Marie de Podio Francie, et aliquos ex canonicis canonicos hujus alme sedis; in inde ordinavit quod inter illam ecclesiam et istam esset fraternitas; et hinc est quod damus eis canonicam portionem sicuti nobis ipsi nobis.*¹¹¹

En el manuscrit catedralici [a]-G, el text presenta algunes addicions pròpies, entre les quals hi ha una referència final, eliminada a E, relativa a la fundació de la festa de sant Carlemany a la capella catedralícia dels Sants Quatre Màrtirs de Girona: «*ad cuius honorem D. Arnaldus de Monterotundo Gerundensis episcopus in capella per eum facta ordinavit festum sancti Karoli solempniter celebrari anno Domini 1345*». La majoria de les addicions són, significativament, de caràcter etimològic o toponímic i suposen una revisió del text. La primera, de caràcter etimològic, fa referència al nom «*Karolus, ita dictus eo quod matri sue Charus*», tal com fa la Vita. Com en el Tractatus, l'etimologia del topònim Amer i del seu monestir s'explica tot afegint-hi una segona etimologia, «*ratione aque que transit inde que vocatur Amer fuit apellati, et dotavit ipsum Karolus magnus*». Les altres addicions no tenen paral·lel en els textos carolins de Girona i són, com he dit, de caràcter topogràfic i toponímic. La primera és la identificació del lloc anomenat Milet, tot dient: «*qui est inter Palacium et Rupem juxta montes Pirineos prope civitatem Elne*», així com també la del monestir fundat per Carlemany, del qual hom afirma, «*vocatum monasterium Sancti Andree monachorum ordinis Sancti Benedicti*». La segona addició toponímica va vinculada a la muntanya d'Albarràs i vol justificar l'evolució de les formes del topònim, tot dient que: «*vocatur Albarras seu Dalbarraz, postea nominatus est Malpertus seu Spartus*». Finalment, la tercera addició és la identificació en el coll de Panissars de l'església de Sant Martí, a la qual «*vocatur nunch ecclesie Sancti Martini de Albera*».

El breviarí F, que representa un pas cap a l'abreujament del text en els breviaris — fins al punt que els responsoris hi són tan llargs com les lliçons —,¹¹² segueix el costum, més habitual, d'utilitzar només els primers paràgrafs d'un text — en aquest cas, el corresponent a les lliçons I-III de la recensió sencera — i subdividir-lo en lliçons, tot introduint-hi algun canvi per tal d'arrodonir el conjunt, tal com es pot comprovar en les variants de F a l'edició de la *Legenda*.

En els breviaris H i I ens trobem amb una forma d'abreujament poc habitual que consisteix a seleccionar alguns paràgrafs principals de la *Legenda*, que no superin la llargada desitjada per a les lliçons, i sargir-los. En aquest cas, això comportà el bandejament del final de la *Legenda*, on es narra la presa de Girona per Carlemany, fet que és vagament evocat amb la interpol·lació, al final de la lliçó novena, d'una referència topològica

111. FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, p. 58.

112. Ja ho remarcà el canonge LEROQUAIS, V., *Les bréviaires manuscrites des bibliothèques publiques de France*, vol. 3, p. 163.

a la catedral: «*super mesquitam civitatis Gerunde, ubi nunc edificata est ecclesia cathedralis*».¹¹³

Malauradament, aquesta recensió retallada, i concretament la manllevada al suplement afegit en el segle xv al famós breviari gironí copiat l'any 1339 per a Vidal de Blanes, és a dir, el nostre manuscrit *H*, ha estat considerada erròniament el text de referència per excel·lència en les controvèrsies i en la literatura relatives a l'ofici gironí de sant Carlemany per haver estat divulgada a través de les edicions publicades pel pare Jaume Villanueva i els autors de l'*Espanya Sagrada* (edicions *P* i *Q*).

L'establiment de la veritable identitat d'aquesta recensió de l'ofici li lleva tot l'interès i, alhora, deixa, si més no, en fals la majoria d'allò que s'havia argumentat a partir d'ella, tot obrint un nou escenari que no pot ser el d'una nova continuïtat.

Així es clou un capítol de la història del famós breviari de Vidal de Blanes, que ja des d'antic fou anomenat «el breviari de Carlemany», com ho testimonia el jesuïta pare Andreu Moragues, que en copiar-ne l'ofici, l'any 1602, ja remarcava «*quod vulgo dicitur ibi Lo Breviari de Karles Magno*», fins al punt d'atribuir-lo al bisbe Arnau de Mont-rodon, que «*instituy la festa de Carles magno, y feu fer lo Breviari intitulat de dit Carles magno*».¹¹⁴

Aleshores aquest breviari es conservava a la sagristia de la catedral per tal de mostrar-lo als visitants il·lustres. El mes de maig de l'any 1611, el cronista Jeroni Pujades, valedor de les gestes gironines de Carlemany, que s'estranyava que els canonges no l'hi haguessin ensenyat mai, aconseguiria consultar-lo al seu domicili de Girona. En la seva història el descriu com «*un breviario viejo, escrito de mano, en pergamino, doradas las hojas, cubierto de tablas y terciopelo morado, con las hebillitas doradas, que se guarda en la sacristia de la misma catedral*».¹¹⁵

Al cap d'uns anys, però, el breviari havia passat, o simplement retornat, a un dels calaixos de l'Arxiu Capitular, d'on, el 20 d'abril de l'any 1624, l'extragué el canonge-arxiver Pere Coderc i Colom, per tal que el notari episcopal Antoni Martí en copiés l'ofici de sant Carlemany per satisfer la petició d'Alexandre de Cartellà, senyor de Falgons i de Granollers i ciutadà de Girona, que feia remuntar el seu llinatge a un suposat Arnault de Cartellà, cavaller de l'exèrcit de Carlemany.¹¹⁶ En aquesta ocasió, el notari consignà solemnement:

113. MERINO, G. A.; CANAL, J. de la, *Espanya Sagrada*, vol. 43, p. 514; VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, p. 269; CLARA I TIBAU, J., «L'ofici a Carlemany dins el breviari de 1339», p. 627.

114. Biblioteca de l'Abadia de Montserrat, ms. 1151, p. 235 i 251.

115. PUJADES, G., *Crónica del Principado de Cataluña*, vol. 5, p. 186.

116. PUJADES, G., *Crónica del Principado de Cataluña*, vol. 5, p. 222-223. Alexandre de Cartellà, la tardor de l'any 1610, féu arribar a Jeroni Pujades un patracol genealògic amb «*lo llibre de ma casa*» (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 238, f. 45), que es conserva entre els seus papers (París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 234, f. 279-329).

*Nobilis dominus Alexander de Cartiliano, dominus castrorum et terminorum de Falgonibus et de Granullariis, Gerundensis diocesis, et in presenti civitate Gerunde populatus exhibens, personaliter constitutus intus archivium ecclesiae cathedralis Gerundensis coram admodum reverendo domino Petro Coderc y Colom, canonico dictae ecclesiae Gerundensis et archivario dicti archivii pro illustri et admodum reverendo Capitulo eiusdem ecclesiae, verbo eundem Petro Coderc y Colom requisivit quatenus quoddam calaxium dicti archivii intus quod Breviarium antiquum in pergameni scriptum reconditum existit aperiet, et a dicto calaxio extraheret dictum Breviarium antiquum et illud michi notario infrascripto communicaret... in quo sunt descripta et continuata inter alia officia aliquorum sanctorum antiquorum huius civitatis et diocesis et aliarum civitatum et dioceseum... iuxta ritum seriem et tenorem dicti Breviarii celebrantur... dictum Breviarium antiquum a manibus dicti Petri Coderc y Colom accepi et aperui, et illud vidi esse in pergameni scriptum, et coopertis lignis rubei coloris et seraturis sericis argento contentis tectum et observatum... ex quo breviario ego idem infrascriptus notarius de verbo ad verbum extraxi, transcripsi, sumpsit et exemplavi officium sancti Caroli magni imperatoris et confessoris descriptum et continuatum in foliis sexentesimo quinquagesimo nono et sexentesimo sexagesimo dicti breviarii antiqui quod erat et est tenoris sequentis...*¹¹⁷

Pel que sembla, llavors el volum havia estat privat del folre de vellut que el cobria i que en protegia l'enquadrernació, que encara conserva, feta al segle xv amb pell marró i amb les tapes decorades per un emmarcament format amb finíssims ferros gofrats.

Seria també pel seu interès carolí que, l'any 1646, fra Guillem Costa, monjo de Sant Miquel de Cuixà, féu una còpia de l'ofici de sant Carlemany sobre la d'Alexandre de Cartellà¹¹⁸ destinada a l'obra documental annexionista que preparava Pèire de Marca,¹¹⁹ a les ordres del qual treballà entre els anys 1644-1660.

Versemblantment per aquesta època, hom enganxà a la part superior de la tapa davantera del breviari de Vidal de Blanes una cartel·la de paper, manuscrita amb tinta marró, en la qual hom hi llegeix el sorprenent títol de *Breviarium Anno MCCXC. Gerunden.*, al qual una mà molt posterior afegí, per esmenar-ho, *MCCCXXXIX Vide pag. 204*, indicant així el foli on consta l'explicit amb la data i també la identitat del copista.

L'any 1807, en passar per Girona, el pare Villanueva el designà simplement com a breviari de l'any 1339.¹²⁰ Uns anys després, els autors de *l'Espania Sagrada*, situen el volum a la cúria o notaria episcopal, tot indicant, però, que l'ofici de Carlemany correspon a un suplement afegit al breviari al segle xv, i remarcant que havia estat copiat l'any 1339 i «no en 1290 como se pone en el dorso», referint-se a la cartel·la esmentada.¹²¹

Aquesta datació errònia engendraria, en els repertoris himnològics editats a la darrereria del segle XIX, la referència a un breviari gironí

117. Girona, Arxíu Diocesà de Girona, *Manuale*, D-279, f. 50-51v; París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 107, f. 471-471v.

118. París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Baluze 107, f. 471-472v.

119. MARCA, P. de, *Marca Hispanica*, col. 250-251.

120. VILLANUEVA, J., *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. 14, p. 267-269.

121. MERINO, A.; CANAL, J. de la, *Espania Sagrada*, vol. 43, p. 42, 77, 358; vol. 44, p. 54.

manuscrit de l'any 1290,¹²² que cercaran, inútilment, liturgistes, musicòlegs o codicòlegs.

El volum, vers l'any 1870, continuava a la cúria del vicariat,¹²³ i així hom ho suposava l'any 1902, però el breviari no aparegué quan volgué consultar-lo Jules Coulet, que per això l'any 1907 el donà per perdut.¹²⁴ L'any 1915 encara no era a l'Arxiu Capitular,¹²⁵ on, l'any 1935, el canonge Morera l'inventarià definitivament com a ms. 125, número amb el qual el descrigué José Janini l'any 1980.¹²⁶ Ara, la recuperació de la *Legenda Sancti Karoli* eclipsa definitivament la tradicional anomenada carolina d'aquest breviari.

LA LECTURA GENEALÒGICA

De moment, aquesta lectura genealògica només la coneixem tal com ens ha arribat abreujada en les lliçons dels breviaris gironins.

Considerant-la, gratuïtament, una lectura aliena a la tradició gironina, Jules Coulet n'edità, en apèndix al seu llibre, tot el que bonament pogué llegir de les lliçons genealògiques de l'ofici de sant Carlemany que duia un breviari, en mal estat de conservació, que aleshores, l'any 1907, era a la secretaria del Capítol de Girona.¹²⁷ Aquest breviari sembla que cal donar-lo per perdut, malgrat que algunes variants del text editat l'apropin –com és normal– a un dels breviaris conservats a l'Arxiu Capitular de Girona. Justament en un d'ells, l'actual breviari ms. 95 i 96, dividit ja aleshores en dues parts, Coulet hi cercà infructuosament en el Propi dels Sants l'ofici de sant Carlemany¹²⁸ perquè havia estat afegit al segle xv al final del volum, l'actual ms. 96.

Per la seva banda, Coll i Alentorn es limità a considerar aquesta lectura com el fruit d'un arplec de materials sobrrs de la redacció de l'ofici gironí de sant Carlemany.¹²⁹

Juntament amb el breviari utilitzat per Coulet, aquesta lectura genealògica la coneixem a través dels testimonis gironins següents:

A. Breviari de Girona copiat al segle xiv: Girona, Arxiu Capitular, ms. 126, f. 353v-354.¹³⁰

B. Apèndix del segle xv a un breviari de Girona del segle xiv

122. DREVES, G. M., *Hymnodia Hiberica. Spanische Hymnen des Mittelalters*, Leipzig, 1894 (Analecta Hymnica Medii Aevi, 16), p. 128, 129 i 216, l'anomena *Brev. ms. Gerunden. anni 1290. Cod S. Felicis Gerunden, s. n.*, tot situant-lo a l'arxiu de la col·legiata de Sant Feliu de Girona. CHEVALIER, U., *Repertorium Hymnologicum*, vol. 6: Tables, París, 1919, p. 149, l'inventaria igualment com a breviari de l'any 1290 i del 1339.

123. FITA I COLOMÉ, F., *Los reys de Aragón y la Seu de Girona*, p. 48 nota 4.

124. COULET, J., *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 47-48.

125. No és cap dels breviaris inventariats per RUÉ, M., «Congrés litúrgic de Montserrat, VI», a *Diario de Gerona*, 3 juliol 1915.

126. JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 502.

127. COULET, J., *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 164-165.

128. COULET, J., *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de saint Charlemagne*, p. 44.

129. COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», p. 157.

130. JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 503.

modernament dividit en dues parts: Girona, Arxiu Capítular, ms. 96, f. 242v-244.¹³¹

[c]. Breviari de Girona, perdut.

D. Edició lacunar *ex c*, per COULET, J., *Étude sur l'office de Girone en l'honneur de saint Charlemagne*, Montpellier, 1907, p. 164-165.

L'anàlisi de les brevíssimes lliçons de matines de l'ofici de sant Carlemany que ofereixen aquests breviaris palesa que estan compostes per tres textos diferents: dos de biogràfics que han estat sargits entre si per un tercer de caràcter genealògic. Sembla que, originàriament, el contingut de la lectura resultant era alhora genealògic i biogràfic; en l'abreujament, però, destinat al breviari, hom n'aprofità especialment els primers paràgrafs genealògics, completats amb retalls dels biogràfics.

El primer bloc biogràfic depèn de l'*Aachener Vita Karoli*, o vida hagiogràfica sobre Carlemany, confegida per al culte del sant emperador a la catedral d'Aquisgrà, que en guarda les relíquies.¹³² El segueix un de caràcter genealògic manllevat a un paràgraf de l'*Speculum Historiale* de Vicenç de Beauvais (*Lib. 23, cap. 161*),¹³³ que es completa amb dades biogràfiques novament manllevades a l'*Aachener Vita Karoli*, ja sigui directament o bé indirecta a través de l'ofici *Regali natus* aquisgranenc.

Aquestes i altres observacions es poden resseguir en les columnes sinòptiques que presenten les lliçons dels breviaris gironins encarades amb les seves fonts textuais:

DIE AACHENER VITA KAROLI

BREVIARIS MS. 96 I 126

I,1

Sanctus igitur Arnulphus cum esset in iuventute dux genuit Ansgisum ducem. Ansgisus dux genuit Pipinum seniore et ducem. Pipinus senior et dux genuit Karolum seniore et ducem. Karolus senior et dux genuit Pippinum, quem Stephanus Romanus pontifex consecrav it et unxit in regem.

VINCENTIUS BELLOVACENSIS

Lib, 23, cap. 161.

Iste Pipinus, ut dictum est, ex regali aulae praefecto in regem promotus, in ecclesia Sancti Dionysii cum multa fuit honorificentia tumulatus,

felix victoriarum successibus regumque

Lectio I

Sanctus Arnulfus dum esset in iuventute dux genuit Angisum ducem. Ansgisus dux genuit Philippum (sic) ducem [et] seniore, qui genuit Karolum seniore et ducem. Qui Karolus genuit Pipinum, quem Stephanus papa consecrav it in regem.

LECTIO II.

Pipinus igitur ex regali aule prefecto in regem promotus, qui in ecclesia Sancti Dionysii postea cum multa honorificentia fuit tumulatus.

LECTIO III.

Felix victoriarum succesibus regumque

131. JANINI, J., *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España*, vol. 2, núm. 497.

132. FOLZ, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne*, p. 220-221; *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne*, p. 63-76. *Die Aachener "Vita Karoli Magni" des 12. Jahrhunderts*, p. 277-317.

133. VINCENTIUS BELLOVACENSIS, *Bibliotheca mundi seu Speculi Maioris Vincentii Burgundi*, vol. 4, p. 956.

*Francorum eximius. Huius filius extitit
Carolus ex Berta filia Heraclii Caesaris.*

*Francorum eximius hujus filius extitit
Karolus ex Berta filia Cesaris.*

*Unde in ipso genus Graecorum et Romanorum,
ac Germanorum concurrat. Unde merito ad
ipsum postea translatus est Imperium.*

LECTIO IIII.

*Unde in ipso genus Grecorum et Romanorum
ac Germanorum concurrat. Unde merito ad
ipsum postea translatus est imperium.*

*Hic ergo Carolus Pipini filius, qui pro
felicitatis magnitudine agnominatus est
magnus,*

LECTIO V.

*Hic ergo Karolus Pipini filius qui pro felicitatis
magnitudine agnominatus est magnus.*

*compartito cum fratre suo Carolomanno regno
regnat post eum annis 47. Et Carolus quidem
Noviomi regiam accepit coronam*

LECTIO VI.

*Compartito cum fratre suo Carolo magno(sic)
regnavit post eum quadraginta septem annis.
Karolus quidem nomen regi regalem accepit
coronam.*

Carolomannus vero in urbe Suessonica.

LECTIO VIII

Karolus magnus(sic) vero in urbe Suesonica,

DIE AACHENER VITA KAROLI

I,3

*Piissimus igitur Karolus in solio regni
Francorum gloriose sublimatus ante facie
preconio et aromatici odoris fragrantia in fines
orbis innotuit, ut vere lucerna super
candelabrum posita lucem accommodaret
omnibus in domo domini... ..*

*piissimus ergo Karolus in solio regni Fran-
corum gloriose sublimatus*

*Ipse enim primus ex genere Francorum
imperator extitit. Magnificatus quoque est
super omnes reges Francorum,*

*primus extitit ex genere Francorum imperator
magnificatus quoque est super omnes reges
francorum.*

*qui ante eum fuerunt, divitiis, gloria, honore
et nomine. Manus enim domini erat cum eo
et omnia que faciebat... ..*

LECTIO IX

Qui fuerat deviciis, gloria et honore et nomine,

I,4

*Evocatus igitur sanctissimus Christi pug-
nator ad urbem Romam propter indignam
pape Leonis iniuriam apud Nomentum
duodecimo ab urbe lapide ab ipso domno Leone
et preclaris civitatis honeste suscipitur.*

*evocatus igitur Christi pugnator ad urbem
Romam propter indignam Leonis pape
iniuriam apud Effenietum(sic) duodecimo ab
urbe lapide ab ipso Leone et preclara civitatis
honeste suscipitur.*

Com es pot constatar, el text abreujat que ofereixen els breviaris gironins no solament és incorrecte, sinó que en alguns punts resulta in-

comprensible, especialment a causa dels errors en els noms propis. Així, per exemple, en la primera lliçó el rei Pipí II († 714) és anomenat Felip; i en la sisena i la vuitena, el nom del seu fill Carloman († 771), germà de Carlemany, és confós amb el de Carlemany.

D'altra banda, en les lliçons VIII i IX del breviari, les lliçons procedents de l'ofici *Regali natus* d'Aquisgrà, que assignava a l'ofici de matines sis lliçons curtes manllevades a l'*Aachener Vita Karoli* —concretament al llibre I, capítol 3, i primer terç del capítol 4—,¹³⁴ hi han estat dràsticament abreujades tot espigolant-ne algunes frases en les quals sobreviuen, casualment, alguns dels *initia* de les lliçons aquisgraneses: el de primera (*Piissimus*) i el de la tercera (*Magnificatus*).¹³⁵

El recurs a l'*Aachener Vita Karoli* —que ja he assenyalat també anteriorment— s'explica per la voluntat del bisbe Arnau de Mont-rodon i del seu entorn de documentar-se de primera mà sobre el sant emperador. Encara més, molt possiblement aquesta hagiografia aquisgranenca de Carlemany, confegida entre els anys 1170 i 1190, arribà a les mans del bisbe Arnau de Mont-rodon juntament amb l'ofici *Regali natus*, amb el qual va sovint associada en els manuscrits aquisgranesos.¹³⁶ Sigui el que sigui, en tot cas sembla incontrovertible que l'ofici *Regali natus* que se celebrava en la primera meitat del segle XIV a la catedral d'Aquisgrà en la festa carolina obituària del 28 de gener,¹³⁷ fou el model a partir del qual s'organitzà l'ofici gironí de sant Carlemany, tal com ho em constatat en analitzar l'estructuració prescrita en la consuetud catedralícia de Girona de l'any 1360, que segueixen tots els breviaris gironins.

* * *

La utilització d'aquestes i d'altres fonts literàries carolines, ja esmentades, per part del bisbe Arnau de Mont-rodon o bé del seu entorn, justament en els anys de l'organització definitiva del culte de Carlemany a la catedral d'Aquisgrà i de la seva adopció per esglésies centreeuropees que tenien a Carlemany per fundador,¹³⁸ palesen que l'admiració i la devoció del bisbe per sant Carlemany tenen, en part, un origen i un fonament erudit inherent a l'afecció històrica del prelat. Arnau de Mont-rodon no solament era un home amb formació jurídica sinó que, pel sembla, també era un notable bibliòfil i posseïdor de llibres d'història, com ho revela, ni més ni menys, una carta que el 15 de març de 1345 —dos mesos abans de la fundació de la festa de sant Carlemany— li adreçà el rei Pere III, el Cerimoniós, en la qual demanava al bisbe que li trametés totes les cròniques dels fets o afers antics que tingués, a fi que pogués fer-les copiar.¹³⁹

134. FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, p. 79-80.

135. FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, p. 80.

136. HÄMEL, A., «Überlieferung und Bedeutung des Liber Sancti Jacobi un des Pseudo-Turpin», p. 68-69.

137. FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, p. 79-80.

138. FOLZ, R., *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*, p. 423-465;

FOLZ, R., *Études sur le Culte liturgique de Charlemagne dans les églises de l'Empire*, p. 57-58.

139. COLL I ALENTORN, M., «La llegenda de Carlemany a Girona», p. 156-157.

És a causa d'aquest origen erudit que es fa molt difícil de calibrar —i això depassa l'objectiu d'aquest treball— en els textos pròpiament gironins els elements legendaris que s'hi trobin reflectits; tant més que l'atribució o la vinculació a Carlemany era utilitzada a l'època per justificar l'antiguitat de les coses —la torre de la Seu, la copa de Carlemany, el cartulari de Carlemany, la invenció dels cossos dels Sants Quatre Màrtirs, etc— i, especialment, el fonament de les institucions. El mateix bisbe Mont-rodon, l'any 1344, en una lletra adreçada al cardenal Imbert Dupuis, títol dels Dotze Apòstols, sobre la concessió de la sagristia de la catedral, pel Papa, al seu nebot, li demanava d'informar-lo si pertanyia a família militar, tal com, assegurava el bisbe, ho havia prescrit Carlemany en fundar la seu de Girona: «*dominum Karolum magnum, a perfidis agarenis acquisita, et predicta ecclesia de bonis suis propriis per eum dotata et ipse voluisset et ordinasset pro decencie, ob defensionem, pacem et ecclesie per milites ad proprietatem sub dominio tantum ipsius ecclesie tenetur, et que canonici dicte ecclesie, qui XIII numero esse debent, essent ex militari genere procreati*».¹⁴⁰

Retornant als textos de l'ofici de sant Carlemany, cal dir que fou, justament, la pretensió historiogràfica subjacent en els textos que narren la suposada conquesta de Girona per Carlemany el que dugué a Coulet i, després, a Coll i Alentorn, a considerar el *Tractatus* com un text tardà, que hauria nascut com a reacció a la supressió pontifícia del culte gironí a Carlemany, feta l'any 1484, la missió del qual hauria estat substituir i perpetuar literàriament la gesta carolina narrada en les lliçons l'ofici litúrgic, que n'haurien estat una de les fonts.

Tanmateix, la recuperació i l'anàlisi de la tradició codicològica dels legendaris litúrgics gironins —que és una de les aportacions novadores que he fet en les pàgines precedents— contradiuen radicalment, no solament el pretès caràcter tardà i alitúrgic del *Tractatus*, sinó també la seva relació amb les lectures de l'ofici. La tradició codicològica testimonia, en el corpus carolí dels legendaris catedralicis, la presència del *Tractatus* al costat de la *Legenda Sancti Karoli*, que és la lectura —ara íntegrament recuperada— de la qual foren espigolades les frases que constitueixen les lliçons abreujades per als breviaris, divulgades per les edicions de Villanueva i de l'*España Sagrada*.

La comparació sinòptica entre *Tractatus* i la *Legenda* sembla mostrar que la *Legenda* és una reducció del fil narratiu del prolix *Tractatus*, destinada a l'ús litúrgic habitual en els legendaris. Un procés similar, més limitat el trobem també en la recensió B del díctic format per la *Vita* i el *Tractatus*. Aquesta doble dependència sembla indicar que el *Tractatus* és el relat carolí primigeni confegit pel bisbe Mont-trodon o bé pel seu entorn per justificar i documentar la festa gironina de sant Carlemany.

140. Girona, Arxiu Diocesà, *Lletres episcopals*, U-8, f. 94v. El seu successor i el Capítol resolgueren, el mes de febrer de l'any 1349, un cas similar tot fent avinent a un príncep innominat que, «*sequendo in hiis voluntatem et institutionem incliti ac magnifici regi Karoli magni, qui dictam ecclesiam instituit et dotavit, tamen privilegio quod nunquam in eadem reciperentur canonici nisi nobiles*» (Girona, Arxiu Diocesà, *Lletres episcopals*, U-14, f. 55v).

PUBLICACIÓ DE TEXTOS

1

1345, 14 d'abril

Institució i dotació per part del bisbe de Girona Arnau de Mont-rodon de la festa litúrgica de sant Carlemany, celebradora anualment el dia 29 de gener.

A. Esborrany: *Notularum*, G-18, f. 196v-197v.

B. Còpia registral: Girona, Arxiu Diocesà, *Dotaliarum*, D-2, f. 74v-76v.

C. Còpia autenticada: Girona, Arxiu Capitular, Sant Feliu de Guíxols, *Libro de Privilegios segundo o menor y concordias* (any 1606), f. 8v-10v.

Edició ex B.

Hoc est traslatum fideliter sumptum a quodam publico instrumento tenoris qui sequitur.

In nomine Domini. Amen. Nos Arnaldus Dei gratia episcopus Gerundensis, devota meditatione pensantes quod Dominum in sanctis eius laude iubemur, ipsosque sanctos qui Dei mediatores et hominum ac pro peccatoribus intercessores existunt colere cum omni veneratione tenemur, et laudibus precipuis personare, ut, sicut Altissimus eos magnificavit et altis decoravit honoribus ac celestis beatitudinis possessores, sic ad divini nominis honorem et gloriam exaltationemque catholice fidei et salutem fidelium se sentiant in sancta Dei ecclesia venerari. Considerantes pro affectu quod christianissimus princeps, sanctus Karolus magnus, Romanorum imperator et rex Francorum eximius, cupiens, dum sue carnis nebula tegebatur, per incrementa virtutum et meritorum cumulum suo redemptori placere, sacerdotes ut patres venerabiles honorabat, et populos sibi creditos dispositione superna in iustitia confovebat, et, ut fidelissimus Christi atleta, pro exaltatione sancte fidei orthodoxe se morti corporali exponens intrepide, multosque actus armorum stenuos exercendo, innumeram inimicorum fidei multitudinem debellavit, et beatum Leonem papam deffendit ne sibi in urbe romana iniuria irrogaretur, et seditiosos qui sibi injuriam inferre volebant in perpetuum exilium, ipsius Leonis pape devictus instantia deportavit, et quod per imperatorem Constantinum et Patriarcham Jerosolimitanum (qui de sede sua a paganis iniuriose depulsus, christianis quamplurimis interfectis, allisque vinculis mancipatis, ad dictum imperatorem et filium eius Leonem venit Constantinopolim eisdem eius christianeque religionis iniuriam manifestans), cum legatis et litteris evocatus, ut ad tantam fidei orthodoxe iniuriam vindicandam et propulsandam, dignaretur suum patrociniū impartiri, cum grandi armatorum exercitu illuc ivit et paganorum qui terram sanctam

occupaverant et invasserant ferocitate, cum Christi adiutorio, effugata, almam urbem et sepulcrum dominicum recuperarunt cum adiacentibus sibi terris, et quod in ipsa urbe tunc in ostensione corone spinee qua Dominus noster Ihesus Christus fuit pro salute humani generis in sua passione beatissima coronatus, miracula plurima coruscarunt; necnon quod divino fultus presidio Ispaniam, fugatis ex ea vi armorum perfidis Agarenis, mirifice subiugavit et, tam ibi quam in diversis ditionis sue terris atque provinciis, ecclesias et monasteria ad honorem omnipotentis Dei et gloriose Virginis Marie sub diversis sanctorum invocationibus, ad quorum devotionem maior ipsius pia affectio trahebatur, fundavit magnifice; et amplis dotibus munifice ac copiosissime illustratus Dei gracia insignivit ac variis misericordie operibus animum suum ut devotissimus princeps dedit; ab insidiis mundi carnis et diaboli se custodiens, corpusque suum in servitutem redigens castigatione multiplici spiritui servire cogebat; quodque virtutum decore adeo refulgebat, quod Altissimus pro eius claris et dignis meritis sibi gratis dignatus fuit grandia et crebra miracula operari ut gestorum suorum pollens istoria manifestat; et quod propterea fuit per sanctam Sedem Apostolicam digne sanctorum catalogo aggregatus, et de eo per totam Alamaniam solemne festum die intitulata quarto kalendas februarii in Dei Ecclesia anno quolibet celebratur. Attendentes insuper et ad memoriam reducentes quod inter ceteras Ispanie civitates Gerundensem civitatem armorum potentia abstulit sarracenis, et Gerundensem Ecclesiam, sponsam nostram, necnon fere omnia monachorum cenobia nostre diocesis fundavit pulcherrime ac dotavit etiam affluenter. Ideo volentes et pia consideratione ducti plurimum affectantes ut, tam in dicta Ecclesia Gerundensi quam in ceteris ecclesiis nostrarum civitatis et diocesis, se eo celebris et colenda memoria perpetuo habeatur, de consilio et assensu nostri venerabilis Capituli statuimus ac etiam ordinamus quod de cetero, dicta die, fiat annuatim festum signi novi de almo confessore beato Karolo magno predicto in Gerundensi ecclesia prelibata; et quod in altari capelle beatorum martirum Germani, Justuri, Paulini, et Scitii quam fundavimus et dotavimus in ipsa ecclesia simul cum ipsorum sanctorum invocatione eiusdem almi confessoris invocatio sit, intituletur ac perpetuo collocetur. Et quod post utrosque vespereos et laudes ipsius festi fiat processio per clerum dicte ecclesie die prefata ad capellam prefatam, et coram altari predicto ipsius capelle fiat de ipso almo confessore comemoratio prout in ipsa [ecclesia] est fieri consuetum in processionibus que fiunt in festivitatibus sanctorum sub quorum vocabulo seu invocatione sunt constructa altaria in eadem. Necnon quod in omnibus et singulis ecclesiis nostrarum civitatis et diocesis predictarum in utriusque vespereis et laudibus dicta die anno quolibet cum oratione et antiphonis propriis ad hoc per nos designatis comemoratio celebretur. Et ut canonici et presbyteri ac clerici de capitulo nostre ecclesie memorate ad interessendum ipsa die in eadem, celebrationi officii divini in ejusdem sancti reverentia propensius animentur, volumus

et etiam ordinamus quod episcopo qui pro tempore fuerit, qui in utrisque vesperis et missa maiori festivitatis dicti almi confessoris et in processione que fiet post quamlibet ipsarum horarum, ut est superius ordinatum, interfuerit, nisi infirmitas corporalis ipsum probabiliter excusaret, duo solidi; et cuilibet ipsorum canonicorum presbiterorum et clericorum de capitulo supradicto qui in horis, missa et processionibus supradictis interfuerit, nisi eum infirmitas corporalis probabiliter excusaret, duodecim denarii barchinonenses per nos, seu illum quem ad hoc deputandum duxerimus, anno quolibet ministretur; ad quos solvendo et ut premittitur ministrandos deputamus et perpetuo ac irrevocabiliter assignamus omnes illos et singulos mansos et bornas, census, redditus ac proventus et agraria, quos et quas atque nomine nostro proprio et non nomine nostre dignitatis episcopalis emimus a venerabilibus Bernardi de Toylano cive Gerunde et domina Margarita ejus uxore in parrochia Sancti Martini de Bierto, cum publico instrumento confecto pridie kalendas augusti anno Domini M^o CCC^o XL° quarto, et clauso per Jacobum Comitum notarium publicum substitutum auctoritate regia a Bernardo de Toylano predicto publico Gerunde notario. Ita tamen quod de residuo dictorum censuum, reddituum, agrariorum et proventuum solutis dictis peccunie quantitativis per modum superius expressatum cuilibet premissorum possumus non obstante dicta deputatione seu assignatione libere ordinare. De quibus volumus et mandamus fieri unum et plura ac quotquot habere voluerimus seu successores nostri in dignitate episcopali ac quilibet de dicto capitulo habere voluerint publica instrumenta, nobisque et eorum cuilibet tradi per notarium infrascriptum, si et quando ac quoties fuerit requisitus.

Que fuerunt acta in volta Sancti Johannis sedis Gerunde ubi erant dominus episcopus et capitulum prelibati more solito congregati et ab eisdem domino episcopo et capitulo laudata concessa et firmata XVIII° kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XL° quinto, presentibus ad hec et vocatis testibus, Francisco de Caneto et Guillermo de Ruppe clericis dicte ecclesie Gerundensis.

Ego + Bernardus Martini, clericus et notarius publicus, substitutus a venerabili Guillermo Venrelli, notario publico reverendi patris et domini Gerundensis Episcopi supradicti, hec scribi feci cum supra scripto in VII^a linea ubi dicitur patrociniū, et in vigesima tertia linea ubi dicitur anno Domini, et cum raso et emendato in XXIII^a linea ubi dicitur anno Domini, et cum raso et emendato in XXIII^a linea ubi dicitur agrariorum, et clausi.

2a

Edició de la *Vita sancti Caroli Magni, imperatoris Romanorum, Christi confessoris*.

Edició ex E: París, Bibliothèque Nationale de France, ms. Espagnol 337, f. 502-515v.
Còpia de mitjan segle XVII.

Incipit Prologus in vita sancti Caroli Magni, imperatoris Romanorum, Christi confessoris

Apparuit, gratia Dei filii altissimi salvatoris nostri Jesu Christi, temporibus mundi novissimis, septima aetate praeordinatis, digito Dei vivi in libro vitae aeternaliter et indelebiter exaratis, in filio suo gratis sancto ac milite strenuo ad coelestem patriam praedestinato, Carolo Magno, Imperatore magnifico ac rege Francorum devotissimo, quem Patre misericordiarum et luminum in tam larga /f. 502v/ benedictionis suae dulcedine gratiose praevenit in suae juventutis flore, et auxit in eius aetatis amplitudine, inclitae famae odore et bonitatis magnitudine, ut sic ex vitae suae primordiis, mediis, ac etiam terminis evidenter apparet non solum de mundialibus tenebris, persistentem in divitiis et in mundi blanditiis et in magnis dominiis, nec non matrimonii sacramentis, modis patriarchicis, eduxit in lucem Ecclesiae militantis et totius Christianitatis: verum etiam ad laudem totius Trinitatis Deificae ac communitatis orthodoxae fecit virum miraculorum prodigiis celebrem ac perfectae sanctitatis et strenuitatis compotem, et multiformis victoriae, zelo fidei et Ecclesiae admodum Mathathiae consortem atque participem. Et ut haec generaliter et indistincte praelibata ad eius honorem et gloriam praecipue qui facit mirabilia magna solus appareant luculenter et clare, ac sigillatim et distincte, et perinducantur ad devotionis sanctissimi Caroli principis Ecclesie quodam devotissimi fervorem, coelicolae clerici divino cultui dedicati ad eius festivitatem celebrandam solemnius in hac sanctissima ecclesia Gerundensi, ubi Dominus devotius colitur ac perfectius honoratur, et Mater Misericordiae, regina coeli et terrae, divinis officiis die in qua Dominus productis omnibus creaturis primae hebdomadae mundialis cessavit ab opere; et fidelibus Dei cultoribus per Moysen servum suum in Lege Scripturae praeceperit festinare omni hebdomada successive, et ordinatione sacri collegii approbata, solennius commendatur, perpetuis temporibus duratura, quousque octava aetas et ultima, quae est omnium completiva, incipiat clarescere ac felicius apparere. /f. 503/

LECTIO PRIMA

Et quoniam succincti sermonis claritas animos perficit et quietat, et omnem molestiam abiicit et abdicat, ac laetitiam et devotionem inducit et augmentat; Ideo ut succinctius et compendiose potero, Deo duce, sub

tribus articulis explicabo. Quorum articulorum primus erit de eius origine et prosapiae naturali conditione. Secundus, vero, articulus erit de eius regali ac imperiali promotione. Tertius, autem, articulus erit de eius virtuali et triumphali imperii contra infideles Hispaniae Ismaelitas, a patre Ismael filii Abraham sic vocatos, aut Agarenos a matre Agar ancillae Abrahae sic nuncupatos, mira executione et divina miraculorum confirmatione, ac eius finali dierum suorum optima et gloriosa dormitionis conclusione. Quantum ad primum articulum, qui est de eius origine ac prosapiae naturali conditione, est attendendum quod in quodam Chronica generationis eius declarativa, sic legitur: Quod Carolus Magnus, rex Franciae et imperator Romanus, fuit filius filiae imperatoris Romanorum et Graecorum vocati Heraclii, quae sortita fuit vocabulum nominis sui Berta, tenens bravium interpretata, regi Franciae per internuntios et embaxiatores, vocato Pipino, per summum pontificem Stephanum III, postea martyrem effectum, de sancto solenniter desponsata. Quae cum per Caesarem patrem ad regem Francorum sponsum suum cum magna honorificentia ac comitiva mitteretur, sicut decebat tanti regis sponsam nec non tanti principis filiam, contigit ut embaxiatores qui eam in persona serenissimi regis Pipini desponsaverant infirmati in via, Domino permittente, ex hac vita migrarent. /f. 503v/

LECTIO SECUNDA

Et tunc, princeps cui commissa fuerat Berta, jam Franciae de jure regina, cogitavit mente pessima eam prodere et secrete interficere, non verens seu erubescens erga illustrissimum dominum suum imperatorem crimen laesae maiestatis committere. Et hoc propositum omnino decrevit perficere ductus appetitu honoris et maxima ambitione, videlicet ut quandam filiam suam domicellam, illustrissimae Bertae sociam, tanquam filiam imperatoris regi Pipino praesentaret et sponsam suam offerret, ut filia sua foret regina Franciae rege Pipino hoc scelus penitus ignorante. Et sicut conceperat perditionem et fraudem, personaleque matrimonium verum omnino excludi, ita ad effectum, quantum in se fuit totaliter perduxit et duobus suis secretariis et vassalis rem patefecit. Qui, volentes parere voluntati suae, ei consenserunt maxime quia sperabant ex praemissis eius magnum honorem et bonum temporale inde consequi, et rem nunquam detegi sed penitus occultari et in lucem minime pervenire. Et habito consensu eorum et domicellae filiae suae, cupiens effici reginam et magnis honoribus venerari et in sublimem gradum et statum exaltari, ad modum Evae, matris suae, Lucifero consentientis in ore serpentis loquenti et dicenti: «Eritis sicut dii», et non attendentis ad proditionem maximam et ad Legis Divinae transgressionem, quae prohibet fornicationem et adulterium incessanter. Et dictus princeps, quadam nocte, dum filia imperatoris dormiret in primo somno in camera cum dicta filia principis, ecce adest princeps et excitavit eam, et fecit indui

non cum melioribus /f. 504/ indumentis; et ipsam indutam abstraxit de domo in qua hospitabant ut advenae et peregrini, et duo milites dicto nefario crimini consentientes simili modo, et mandavit dictis ad partem ut eam interficerent in nemore umbroso, et denuo et ibidem occulte sepelirent. Et responderunt eius jussa superfacturos. Et dum fuissent in vasta solitudine horruerunt facinus, cernentes ipsam pulcherrimam et incredibilis pulchritudinis, et prudentissimam puellarum ut man-suetissimam, atque habentem magnam facundiam, maxime quia videbant eam flentem amarissime, ipsa timens et pavens de morte violenta ac sibi inopinata. Et sic, in nemore, inter vepres et alpes, vulpes et aves, serpentes et lupos, et ursos solam dimiserunt credentes sibi facere magnam gratiam, quia non jugulabant eam sed exponebant mortiferae pessimae et, providentia divina, imaginantes quod terroribus et famae cruciatibus ibi haberet vitam suam indubitanter finire et ad nullius notitiam aliquando pervenire. Et ipsa, cum sola remansisset, Christum et genitricem eiusdem Virginem Mariam coepit orare ferventer et devotissime cum planctu et eiulatu maximo, ut eam a mortis periculo liberarent et suam innocentiam exaudirent.

LECTIO TERTIA

Tunc, unus probus vir agricola qui habebat mansum et habitationem suam in nemore, dives et abundans, satis bene secundum conditionem suae personae et sui status, intraverat nemus, Domino ordinante, ad pecora pascenda; et audiens planctum huius domicellae a longe posuit aurem et planctum humanum agnovit, et versus locum /f. 504v/ ubi erat puella quanto citius currendo properavit. Videns autem puellam magna pulchritudine rutilantem, admirans, interrogavit eam: Unde esset, et cuius filia foret? Ipsa vero, quia ignorabat linguam, minime intellexit. Sed, flens largiter, osculata est eius manus et procidit ad eius pedes, ostendens signa deprecationis ut eam non tangeret sed secum ad domum suam intactam abiret. Et ille, nutu divino, compassus ei, atque existimans quod de bono loco esset et quod malitiose hoc factum fuerat, quamvis causam et modum ignoraret, duxit eam secum ad domum suam et cum uxore sua et filiabus stare fecit, et de his quae habebat pie impertivit et, tandem, ut custodiret pecora cum aliis puellis officium impendit; illa autem, omnia quae iubebantur solícite ac humiliter adimplebat, et se esse optime morigeratam et de nobilissimo loco signis evidentibus demonstrabat; et Dominum qualibet die iugiter exorabat ut proditionem sibi factam detegeret, et veritatem suo tempore declararet ad laudem et gloriam sui nominis benedicti. Cum autem pertransissent aliqui anni fere tres, rex Pipinus, Deo ordinante, venabatur et intravit solus nemus, omnibus familiis undique vasta nemoris concurrentibus, et tandem invenit istam puellam, suam sponsam, et admirans eius elegantiam et formositatem et gratiositatem mirabilem exarcit in amorem eius. Quae, interrogata unde esset?. Respondit quod de quadam mansione quae erat in nemore, et

morabatur cum domino tanquam derelicta semel ab hominibus de terra sua ibi malitiose. Et ipsa, quae iam aliquantulum idioma /f. 505/ gallicum sciebat, interrogavit eum quis esset?. Et ipse responderet quod rex Franciae, Pipinus nomine; subiunxit Berta si haberet uxorem?. Et respondit quod sic, filiam imperatoris Heraclii, nomine suo vocatam. Et tunc rex Pipinus induxit eam verbis dulcibus et promissionibus multis quod sibi consentiret. Ipsa autem non consensit verbo, dicens rem sibi difficilem ad agendum, hanc committere coniunctionem infamem et male apparentem. Sed quia poterat, Deo disponente, in bonum finem converti et in magnum commodum commutari, qui omnia disponit et sua voluntate opera ordinat atque regit; et videt et intuetur omnem veritatem et eam eligit, et falsitatem et fallaciam excludit atque confundit, et innocentes adiuvat et exaltat, in istum actum consensit tanquam in virum et sponsum suum aliquando, Deo duce, patenter manifestandum.

LECTO QUARTA

Rex autem, admirans eius facundiam et eius ordinata eloquia magnis eam dilexit, et tandem eam cognovit et prole ipsam foecundavit atque annulum quendam suum sibi dimisit in signum, et ad mansionem adduxit et rusticum, ut eam bene indueret et cibaret, admonuit, et multa donaria ei largitus est; et praecepit ut non permitteret eam per nemora abire sed quod in domo iugiter moraret. Et si contingeret quod praegnans esset, quod ei festine significaret, maxime sibi significando si prolem masculinam aut foemininam parturiret, et quod in nulla causa molestaret, et amplius solito eam curialiter et dulciter tractaret, et nihil de hoc quod fecerat improbaret, quia forte erat praesagium futurorum /f. 505v/ divina ordinatione dispositum. Deus etiam, qui de malo scit eligere bonum, et sit proprium divinitatis succurrere in factis desperatis, maxime innocentibus et in eum toto corde sperantibus, et auxilium eius firmiter praestolantibus. Et his completis, venerunt familiae et milites eum comitantes et reversus est ad locum unde venerat, et a quo recesserat, ad venandum. Completisque novem mensibus, Berta peperit masculum puerum pulcherrimum et formosum, matri suae multum in dispositione faciei consimilem, quem voluit vocare mater eius Carolum, quasi sibi charum. Tuncque vir dominus mansi in continenti per literam clausam significavit serenissimo domino regi Pipino, qui, recepta litera, gavisus est valde et de eius prolis nativitate ac eius nominis claritate, quo nomine fuerat vocatus, ac suus pater qui fuerat primus in suo genere hoc nomine vocatus, et iste erat secundus eodem nomine, ut credebatur, divino numine appellatus. Et misit multa, cum literis responsivis et famulis, dicto probo viro bona, admonens ut Carolam suam Bertam et filium suum Carolum diligenter et reverenter custodiret, et quod necessaria abundanter de his quae sibi transmiserat quoad victum et vestitum largius ministraret, dicens ei quod magnam remunerationem inde penitus expectaret.

LECTIO QUINTA

Crevit igitur puer pulcherrimus, nondum a nutricis suae contubernio segregatus, coepit loqui et omnes quotquot erant in domo eius verbis dulcibus locum dare. Et cum fuisset septem annorum fuit iam magnus in statura, ut videretur duodecim /f. 506/ annorum in sua industria et magnitudine corporis. Ductus est autem, de mandato regis, ad ipsum patrem suum Pipinum, qui, cum vidisset eum ita elegantem et pulcherrimum et eloquentissimum, et oculis tot rutilantem et capillis flavum, gavisus fuit valde et prae omnibus filiis suis quos habebat de uxore putativa, filia principis qui Bertam prodiderat, eum amare coepit, et in conspectu curiae oculis omnium mire complacuit. Et cum fuisset duodecim annorum, videbatur iam habere viginti in fortitudine et scientiae limpitudine ac magnitudine staturae, et in arte equitaturae et actibus militaribus praecipue, in tantum quod praecedebat omnes fratres suos in omnibus sufficientiis et moribus bonis, actibus bellicis et factis strenuis, et putabatur omnino spurius non naturalis et filius ex adulterio generatus. Erat tamen in conspectu patris mire dilectus, graciosus omnibus in suo aspectu, affatu gestuque, ingressu et progressu, et in suo profectu; ita tamen quod omnes dolebant quia non erat legitimus, putative, ut post patrem posset regia maiestate gaudere et regni Franciae regimen exercere. Tandem, ascendit ad aetatis suae annum quintum decimum, et aetatem puerilem egredi et adolescentiam inchoare et ingredi, et iam magna fortitudine roborari et notabiliter corporaliter et moraliter crescere coepit. Et iam quasi vir triginta annorum in proceritate suae staturae apparere. Et tunc avia sua, imperatrix romanorum et graecorum, vocata Serena, ex summo desiderio videndi filiam suam Bertam, quam putabat esse reginam Franciae, et cui frequenter scripserat et responsionem semper a regina putativa habuerat, venit, Domino /f. 506v/ ordinante et inspirante, in Franciam ad sponsum suum, regem Pipinum. Cum vero Serena imperatrix fuisset in introitu regni Franciae, ad generum suum regem Pipinum embaxiatores transmisit quod iam erat in regno suo, et veniebat ad filiam suam semel videndam, quam nunquam viderat postquam ad eum iverat. Rex autem in continenti significavit reginae putativae, credens ipsam fore filiam eius. Regina autem, haec audiens, expavit et multum doluit de adventu Serenae imperatricis, timens quin ipsa eam declararet non esse filiam suam, cum non esset similis filiae suae, et etiam agnosceret ab ipsa ipsam esse filiam principis supradicti, datam filiae suae in sociam et servitricem. Et scripsit regi quod nullo modo imperatrix videret eam quia audierat quod fatua esset et lunatica effecta, quia significatum erat sibi, et quod loquebatur inania, et quod ista indiscretio invaluerat in via, et quod in verbis multis agnosceret eius cito indiscretionem, et quod secretum teneret propter verecundiam et nullus de eius familia de hac interrogaret, quia sic vel sic ipsa sciebat quod ipsi non concederent, sed omnino negarent.

LECTIO SEXTA

Tunc autem, rex ordinavit quod non videret eam, accipiens aliquas apparentes excusationes et allegans quod haberet aliquam infirmitatem, cui infirmitati, secundum consilium medicorum, multum erat contraria laetitia propter dilatationem cordis, et sic esset periculum mortis. Attamen dabant dilationes, dicentes quod istud periculum transiret cito, secundum quod ipsi confidebant, dummodo natura iuvaret se promota et fortificata remedio medicinae. Fecit tamen omnes filios suos, quos credebatur /f. 507/ esse imperatricis nepotes, venire ad eius praesentiam. Carolus autem tunc non erat ibi, et quia non credebatur aliquid sibi attinere eum non vocavit nec venire fecit. Et cum imperatrix vidisset illos quos sibi dicebant esse nepotes suos, etiam rege Pipino praesente, ipsa, inspiciens eos, dixit: «Non sunt nepotes, inquit, mihi isti, nec filii filiae meae Bertae, nec sibi nec patri in aliquo assimilantur». Et cum assimilarentur omnes matri eorum, credidit rex quod fatua esset et quod hoc diceret propter fatuitatem et insaniam vehementem, maxime quia informatus fuerat per reginam cui fidem praestabat. Et post paucos dies Carolus venit ad regem, a Domino missus, et simul cum fratribus suis ingressus ad imperatricem videndam, de qua iam alias per Bertam matrem suam informatus fuerat quod erat avia sua, et sibi malitiam et cambium secrete expresserat. Statimque cum vidisset eum imperatrix, et intuita perfecte eum fuisset clamare coepit, dicens: «Iste est filius filiae meae, et nepos meus, et assimilatur sibi perfecte iuxta possibilitatem naturae», et amplexata est eum cum magno gaudio, osculando et amarissime flendo. Carolus etiam, tanquam suae [aviae] applaudendo, cum sciret ipsam esse imperatricem et matrem genitricis suae, ut habebat per Bertae informationem et veridicam relationem. Pipinus autem, rex Franciae, de his admirans quamplurimum, et statim, cogitans quod verum esset Bertae dictum alias sibi per Bertam iteratum pluries super his, vocavit Bertam et interrogavit eam digito demonstrans imperatricem per quandam fenestram: At illa subito ait: «Mater mea imperatrix est». Cum tamen multi anni praeterissent quod non viderat eam, et iam magis credidit ita esse ut rumor insonuerat. Et introducens Bertam rex ad imperatricem, imperatrix intuens eam, inquit: «O filia mea Berta quam tantum /f. 507v/ dilexi, et pro cuius amore tantum laboravi et per tot terrarum spatia transivi, et ad te veni!. Quid est hoc, quia te usque nunc videre non potui, cum sis incolumis corpore et vultu serena, quid egisti?». At Berta non valuit ad haec respondere prae nimio gaudio, sed coepit flere et manus matris usque ad faciem eius osculari.

LECTIO OCTAVA

Post haec autem omnia, Pipinus rex omnino ita credidit esse verum sicut Berta ei dixerat, et finaliter regina putativa, incusso sibi mortis

terrore, fore hoc verum per confessionem propriam sibi revelavit. Et illos qui erant de domo, qui in hoc consenserant, morte pessima tanquam proditores sui et imperatoris interfecit; et Bertam reginam intronizavit et matrimonium in faciem ecclesiae solemnizavit, et suum Carolum post se dominum regni fecit; et reginam putativam in quodam sanctimonialium monasterio introduxit et, ipsa consentiente, monacham instituit, et filios quos ab ea genuerat sub pedibus et potestate Caroli, filii sui legitimi, non solum de iure Ecclesiae sed de iure naturae ipsum primogenitum fecit, et eum quamplurimum adamavit, et tota militia terrae et regni et tota Francia de his multum gavisata extitit. De istis autem mirabilibus a Domino detectis collaudavit atque plurimum benedixit. Et haec sint dicta quantum ad primum articulum, eius originis ac prosapia mire declarativum. Quantum ad articulum secundum, ubi incipit secundum capitulum huius operis, in quo declarandum est de eius mira regali et imperiali promotione, est advertendum quod post obitum regis Pipini patris sui, qui fuit primus /f. 508/ Francorum rex hoc nomine vocatus, quem consecraverat in regem Franciae summus pontifex Stephanus III, qui postea fuit Romae martyr effectus et per imperatorem martyrizatus, christianum haereticum vocatum Constantinum VII. Regnavit autem Carolus magnus aetatis existens viginti annorum. Et fuit dictus Magnus a magnitudine personae sive staturae et a magnitudine francorum, praeliorum et victoriarum, et quia nullus fuit ante ipsum, nec post ipsum aequalis sibi in fortuna bona et contra infideles victoriosus. Regnavit autem, existens, tantum rex et non imperator, triginta tribus annis egregie in regno Franciae et terris aliis eius dominio subiectis et gentibus multis. Erat autem super pauperes valde sollicitus, non solum in regno suo verum etiam in transmarinis partibus, ut in Aegypto et Siria, et praecipue in Hierosolymis et in Africa, unde transmarinorum regum captabat amicitias, ut amore eius christianis pauperibus sub eis degentibus essent pii. Eius autem temporibus, Adrianus papa misit legatos suos ad eum, postulans ab eo auxilium contra Desiderium regem Longobardorum, qui molestabat et exheredabat Sedem Apostolicam quamplurimum. Mox magnus Carolus, rex meritissimus, misit eidem Desiderio nuntios suos deprecans ut civitates et reliqua quae Beato Petro et Sedi Apostolicae abstulerat, pacifice redderet. Et eius precibus Desiderius contemptis reddere noluit sed in pertinacia sua stetit. Quod cernens Carolus rex, magno exercitu congregato et Spiritu Sancto confortatus, Italiam cum omni fiducia et robore militiae ingreditur et in Papia ciivitate regia Desiderium regem inclusit. Ibidem civitatem ingreditur, et regem Desiderium /f. 508v/ cum uxore sua regina, filiis et principibus longobardorum cepit, et ad Gallias exilio perpetuo relegavit, et omnia iura Ecclesiae, quae longobardi abstulerant Summo Pontifici et Sedi Apostolicae, perfecte restituit. Et sic non modicam devotionem erga Christum et eius vicarium et eius matrem orthodoxam Ecclesiam cum multis laboribus et actibus bellicis ostendit.

LECTIO NONA

His autem peractis, et cum gaudio Romanae Ecclesiae ad finem desideratum perductis, Adrianus papa moritur et papa a cardinalibus eligitur, qui Leo III nominatur, vir mirabilis in vita et peritissimus in facie Scripturae et sciencia, et reverendus per omnia. Cui, propinqui Adriani praedecessoris sui moleste facientes, cum dictus papa Leo, devotissimus, Litanias Maiores processionaliter ageret cum omni populo romano per Romam, ut moris erat suo ordinato tempore, contra papam excitato populo malitiose per praefatos parentes Adriani papae summo pontifici, oculos eruerunt et linguam praeciderunt, et eum semimortuum reliquerunt sanguine proprio cruentatum; sed Dominus, miraculose, linguam sibi et oculos ac visum restituit, non sine admiratione romani populi et laude Domini, qui innocentes iustificat et gloriose exaltat, et aemulos confundit et malos esse demonstrat. Sed dictis, non obstantibus, adhuc sanctissimus papa capitur et in monasterio Sancti Erasmi in custodia, ac si esset eorum subditus et malefactor, eum tenuerunt. Et dum haec persecutio ageretur, beatissimus papa Leo legatos suos clericos devotos ad Carolum magnum, suum ecclesiae singularem filium et speciale refugium, transmisit, ut sibi vicario Christi subveniret et Ecclesiam suo more solito defensaret, et ab hostibus malignis benigne eriperet. /f. 509/ Qui, videns literas, multum Ecclesiae et eius capiti dulciter compassus est, et de miraculis subssecutis gavisus est, et cum magna comitiva Romam ivit. Cum autem fuisset ad aliquas paucas dietas a civitate romana, timore toniti satellites diaboli papam Leonem liberaverunt et eum vexare amplius noluerunt. Veniens autem Romam, in ingressu civitatis Romanus Pontifex ad eum processionaliter recipiendum honorifice exivit, et cum grandi honore recepit et usque ecclesiam Sancti Petri eum per manum accipiens perduxit cum magno gaudio et laetitia omnium condolentium. Qui, cum de factis quare venerat cum papa Leone multum locutus fuisset, de materia Ecclesiae et de persecutione valida, et de consolatione divina vicario Christi facta, fecit fieri inquisitionem completam de omnibus. Et cum invenisset Papam per omnia innocentem et aemulos suos reos totaliter, ipsis auditis, reis non excusatis, sententiam coram omni populo romano protulit, ut morte turpissima morerentur cum essent proditores Dei et Ecclesiae Romanae, et tantum nefas in Christum Domini ausu temerario fuerint attentati, populo proclamante: «Vivat rex, qui iuste iudicat, et reos nefarios adhuc misericorditer condemnat», quia bona eorum non fisco applicabat. Audiens sanctissimus Papa hanc sententiam fuisse datam, ivit ad regem, sui imitatus patientiam domini nostri Iesu Christi, pro ipsis rogat instantissime, ut pro speciali munere a morte liberarentur. Qui, multis vicibus replicatis, dedit negativam allegans iniustitiam non esse tolerandam. Sed si Papa omnino vellet, et eis omnem iniuriam factam ex toto corde remitteret cum lachrymis, sicut Christus in cruce cum clamore valido et /f. 509v/

lachrymis Patrem suum exoravit pro suis inimicis, et sic exauditus fuit pro sua reverentia. Et tunc rex Carolus indulsit eis mortem et misit eos in exilium perpetuum et longinquum sub spe indubitabili alias indulgendum.

ITEM LECTIO

Tunc autem, principes romani et populi universi, tam cives quam extranei, qui undique ad videndum Carolum Magnum et eius personae magnitudinem ac miram pulchritudinem, nec non et roboris fortitudinem ac strenuitatis valorem advenerant, unanimiter clamaverunt, dicentes simul cum universo clero: «Carolus regem francorum, cuius forma et pulchritudinis et species digna est imperio, petimus et volumus fore regem romanorum, et nostrum Caesarem semper Augustum, qui paratus est Imperium dilatare, protegere et defensare, ac Ecclesiam Romanam a lupis rapacibus custodire». Ad papam Leonem currunt, et humiliter supplicant ut postulatum regem in imperatorem inungat et consecret, ut universam Ecclesiam custodiat et defendat et ad laudem Christi dirigat atque regat. Tunc, Leo papa videns inspirationem divinam in populo atque clero, et etiam cernens periculum universalis Ecclesiae, quia imperium tunc vacabat, et Serena imperatrix, quae duos filios exoculaverat ut ipsi non regnarent, mundo imperabat in scandalum totius Ecclesiae et Christianitatis, de facto sed non de iure; et infideles erant invadentes Ecclesiam per multas partes et totam fere Hispaniam /f. 510/ possidentes, et non videbat in toto mundo aequalem Carolo ad regendum universaliter orbem et universum mundum, et ad recuperandum quod Ecclesia perdiderat, tam fortem et potentem ac strenuum, condescendit inspirationi, et ipsum regem Carolum Romae in basilica Sancti Petri cum laetitia et voluntate omnium solenniter consecravit, et corona aurea atque ferrea coronavit in die Nativitatis Domini anno a nativitate Iesu Christi septingentesimo XCVI. Iste adfuit primus regum francorum, imperator romanus ab imperatore graecorum separatus; et ex tunc durat haec divisio istorum duorum imperiorum, quia antea semper fuerat imperator unus tam romanorum quam graecorum, et a Constantino imperatore, et a beato Silvestro baptizado et sacro fontis baptismate depurato, defluerant CCCCLVIII anni, et incipiebat tunc XXXIII annus regis Caroli Magni, quibus regnaverant in regno Franciae quando imperium est adeptus, divina faciente virtute. Erat autem aetatis tunc annorum quinquaginta quatuor, vigorosus tamen perfecte existens et nihil defectus senectutis sentiens, levis et carnosus, nullatenus rugosus permanens, omnibus se exemplarem ostendens. Qui, cum stetisset aliquo tempore, amore papae Leonis et romanorum, Romae et sibi subiugasset totam Italiam, et omnia iura ad Ecclesiam pertinentia Ecclesiae reddidisset, et multa monasteria et ecclesias fabricasset atque dotasset; reversus in Franciam fecit, de consensu Papae et Sedis Apostolicae, filium suum Pipinum, secundo genitum, regem Italiae,

subiectum tamen Ecclesiae et Imperatori Romano atque feudatarium ad in perpetuum. Cumque fuisset Parisiis congregavit curias generales regni Franciae et totius Galliae, et fecit iurari filium suum primogenitum, vocatum Ludovicum, ut regnaret in Gallia post ipsum. /f. 510v/

LECTIO

Qui, dum autem esset in suo Franciae regno, tandem terra Saxoniae sibi rebellavit, et ipse, hoc audiens et certitudinaliter sciens, congregavit magnam comitivam peditum atque militum et ivit in Saxoniam, et multas civitates et castra coepit, valentissime, Deo semper sibi assistente duce. Tandem Saxoniam sibi ad nutum subiugavit et obedientem strenue imperio peregit. Et finaliter reversus est Parisius, victor strenuissimus et gloriosus, cum laetitia grandi romanorum et gallicorum et omnium aliarum sibi subiectarum nationum. Qui, cum ibi persisteret, et nullam rebellionem suo imperio sentiret, et regnum Franciae pacifice regeret atque gratiam Dei et populi haberet.

Quoad ingressum Caroli Magni Hispaniam, quomodo expugnantis, qualem versus partem idem in hanc aditum habuerit, nunquid ex septentrionis parte, quia nam Rossilionis parte tantum ex Oceani Maris parte, quia nam Fonte Rupino (*sic*), oceanis ne Alpibus aut Celtiberinis, aliter Runsis Vallibus, duplex ex perlectis effertur opinio.

Prima, quod praelibatus imperator Hispaniam adortus est per partes Rossilionis, neque Celtiberinas, duplici ratione: prima liquet; nam inter legendum eius historiam prima praelibati imperatoris bellica tentamenta ex Rossilionis frontispicio parteve agnoscantur. Qui quidem ipse in primo Hispaniae aggressu plus perpenditur Sarracenos timuisse, quam alibi timuerit: Ratioque duplex instat, nam rationi neque videretur consentaneum /f. 511/ ibi eum plus abhorruisse, ubi suos hostes iam conclusisset expugnatorus. Secunda ratio, nam apud Rossilionis aditum idem divina hortamenta praesensit, quapropter, reiecto timore, magis strenue bellasse eo suffultum oraculo, ac audacius suos stravissee hostes legitur, quando aggrediendam exactius ob Hispaniam se allatum intellexit; ut in historia liquet, bene etiam ulterioribus rationibus, nam expugnationem inchoans in primo ordio exercitum nondum congregatum habuisse perhibetur, nec non ulteriori sua surationeve, nam Sarraceni continuabantur cum gallis, quando ex proditione comitis Juliani, subsequenter ad usque Tholosam expugnatis, Tholosa incolumis reduxve effecta est, patrocinio, ut existimatur Sanctorum Apostolorum inibi tam venerabiliter habitorem cultorumque. Quocirca potius opinandum est, praefatum Imperatorem, victoriam a primaria expugnatione apud Tholosam, Narbonamve facta, prosecutum fuisse; quo ille Rossilionis aditus, expugnandae Hispaniae, aut vice versa, accommodatior frequentiorque est, quod quale ne Deus infrade avertat hispanos a gallis affligi, sed potius inconcusse, ultiaque omnia pactari quia nam in potestate redigi, ac quicquid malignitatis

immanitatisque haec inter regna est, in nihilum reducti velit. Quapropter merito inferri potest, quod per Cathaloniam, quae Celtiberina, prior fuerint expugnationis aditus.

Altera mortalium opinio est, quod dictus imperator per Celtiberina fuit ingressus, quoniam ipse longinquitas omnia diluit, atque rari innuent veritatis quadratores limatoresve, propterea multa confunduntur, quae clarescunt deinceps nunquam, quando prior mortalium memoria id in dubium retinens evanuit.

2b

Edició del *Tractatus de captione Gerundae et de edificatione ipsius cathedralis ecclesie*.

Edició ex H amb les variants de E i K.

INCIPIT TRACTATUS DE CAPTIONE GERUNDE, ET DE EDIFICATIONE IPSIUS CATHEDRALIS ECCLESIE. ET QUOMODO BEATUS KAROLUSMAGNUS^(A) IMPERATOR EAMDEM^(B) DOTAVIT, ATQUE IN EA EPISCOPUM ORDINAVIT.

[E]^(C)T quoniam in ista sacra sede Gerunde celebratur festum sanctissimi Karolimagni^(D) imperatoris, non immerito mirabilia aliqua, que facta fuerunt, divina operante virtute et ordinata ad captionem civitatis Gerundensis, que in laudem Dei omnipotentis, et sancti imperatoris Karoli, et gaudium totius mundi, non solum Gerunde sed totius Sancte Ecclesie redundat, ideo non immerito sunt singulariter explicanda.

Cum enim Karolusmagnus,^(E) spiritu Dei ductus, et Christi adiutorio animatus, civitatem Narbonensem cum multis laboribus cepisset^(F) et a manibus infidelium abstulisset, que civitas est hostium et ianua (*sic*) Yspanie.^(G) Volens mandatis et monitionibus beatissimi Iacobi apostoli parere, et in omnibus obedire. Disposuit in Cathaloniam ire, et eam Deo filio subiugare atque sectam Machometicam^(H) inde fugare, et totaliter extirpare, et doctrinam evangelicam, per fidelium Christi militum observanciam seminare; et in cordibus hominum digito Dei vivi complantare. Munivit igitur Narbonam multitudine fidelium militum et peditum copiosa. Et per mare multa navigia galearum et navium, munita fidelibus, et ornata^(I) victualibus, in subsidium sui exercitus transmisit, ne inedia victus redire haberent catholici bellatores. Et cum fuisset in terra Rossilionis, que est principium Cathalonie, timuit. Quia scivit, quod omnes Sarraceni, qui fugerant a Narbona, et de ejus finibus, quorum caput erat rex Marsilius. Qui cum magna multitudine alia Sarracenorum quasi desperati^(J) expecta /f. 10/ bant imperatorem Karolum, et exercitum ejus, ut facerent prelium cum eo. Quia malebant mori quam vivere, aut victoriam habere. Cum superarent eum incomparabiliter, contra suum exercitum, in multitudine quasi innumerabili, ideo, timuit.

Et quia erant dicti sarraceni parati ad prelium, in quadam planicie que vocatur Milet,^(k) que est iuxta quandam civitatem modicam, que vocatur Elna. Imperator autem erat tunc modico exercitu; quia non dum erant omnes sui congregati, nec multi, qui veniebant in auxilium eius. Dubitabat autem ex hoc agredi^(l) eos, et inire bellum cum eis, cum tamen vellet aut nollet haberet facere, quia autem contra eum erant congregati omnes infideles ad perdendum eum et suum exercitum, nec erat fas fugere aliqua ratione. Tunc imperator recurrit ad Christum et ad beatam Virginem, mente devota oravit, dicens: Domine adjuva me et custodi partem tuam, pro cujus amore et honore hic sumus et venimus, et ultra procedere intendimus. Qua oratione facta, inspiciens^(m) in celum, vidit oculis corporeis, beatam Virginem virginum⁽ⁿ⁾ Mariam, matrem Domini nostri Ihesu Christi. Que tenebat filium suum, in forma pueri splendidissimi, in brachiis suis. Viditque etiam beatum Iacobum et beatum Andream stantes iuxta eam, unum ad levam, et alterum ad dexteram. Erant autem omnes insipientes Karolum vultu sereno et gratissimo. Et dum hanc visionem imperator contemplaretur cum magno gaudio, et animi admiratione, ait ei Virgo Maria: O Christi /f. 10v/ miles Karole, brachium Ecclesie et defensor illius, ne paveas neque timeas. Si animo forti existas, quia imperator tuus, Dei et mei filius tecum tenet, et te adjuvat, et tecum est. Et ego adiutrix tua, toto tempore vite tue ero. Et numquam deficiam tibi in aliquo facto quod tu facias, pro defensione fidei et sancte ecclesie. Annuncio tibi quod hodie vinces istos infideles paratos ad bellum contra te. Et cum magna victoria, ad mei filii Ihesu Christi gloriam et honorem, capies totam terram citra montanam. Ascendesque ad montana et transibis montes Spireneos^(o) cum magnis laboribus. Et tandem obsidebis^(p) civitatem Gerundam, et eam obtinebis multis sudoribus et angustiis. Atque hedicabis ibi ecclesiam cathedralem ad invocationem nominis mei. Et ego honorabo te, et prosperabis in omnibus preliis, et eris benedictus super omnes milites mundi. Daboque tibi in vexellarium^(q) et in directorem et coadiutorem nepotem meum et apostolum filii mei Iacobum, Yspanie^(r) protectorem. Hiis dictis, visio celestis disparuit. Imperator vero confortatus in Domino, paravit se cum suis cum magna fiducia, revelans suis visionem quam viderat. Et egressus est bellum, et invasit valedissime^(s) sarracenos, qui vero bellum fortissimum christianorum, ferre non valentes terga dederunt, et fugere ceperunt. Et Karolus insecutus est eos cum suis usque ad montes. Mortui sunt multa milia sarracenorum. Sed etiam aliqua multitudo christianorum mortua est. Sed pauci fuerunt in comparatione ad infide /f. 11/ les, qui in bello corruerunt. Gratias igitur^(t) ex hac victoria referens Deo, et sanctis apostolis. Victoria habita in campo vocato Miletum, construxit ibi ecclesiam sub nomine sancti Andree apostoli, ubi est nunc monasterium. Et in illa sepeleri iussit multos milites, qui fuerant in bello mortui honorifice. Postea autem Karolus, cepit omnia castra, villas et loca Rossilionis et Vallis Spirii. Interfectis omnibus sarracenis, qui ibi

habitabant, exceptis illis qui baptizati sunt.^(u) Completis autem supradictis, incepit transire montes Spiraneos. Et, cum pervenisset iuxta locum, qui Se Clusa^(v) dicitur, qui antea Mons Acutus vocabatur. Sed^(x) quia invenit ibi imperatorem^(y) Marsilium inclusum, qui fugerat a facie eius de Narbona. Ideo ex tunc Clusa nuncupatur. Habuit ibi magnam resistenciam propter transitum difficilem, contra gentem magnam secte Macometice.^(z) Sed finaliter, Deo duce transivit, et locum obtinuit, et gens perfida fugit in vertice montis, in loco vocato Es^(aa) Pertus. Qui antea vocabatur collis de Albarraç,^(bb) remansit. Et ibi etiam^(cc) resistitit^(dd) Karolo in^(ee) quantum potuit, propter difficilem et laboriosum transitum. Sed^(ff) Karolus noluit ex hoc mutare viam, quam incoaverat. Sed partem exercitus misit, ut transiret per viam que vocatur Collum de Panissas, et ibidem ecclesiam construxit sub invocatione beati Martini. Ut eum haberet in adiutorem et defensorem, cum omnibus sanctis. Et videntes sarraceni timuerunt, quia pars exercitus per aliam viam ibat. Credebant autem quod^(gg) hoc fieret, ut in medio eos tenerent, et interficerent. Dimiseruntque locum, et currerunt in magna /f. 11v/ multitudine, ad civitatem refugii, videlicet Gerunde. Que civitas erat fortissima, et muris vallata. Munita quidem multis gentibus, et ad resistendum multum apta et facundissima.^(hh) Audiens autem imperator, quia gentes sarracenorum fugiebant apud Gerundam, ut sibi resisterent, ne ultra procederet. Cum stetisset quatuor diebus in cacumine moncium, videlicet in loco vocato Pertus et in Collo de Penissas,⁽ⁱⁱ⁾ expectans totum exercitum ne posset ledi per insidias inimicorum. Destructisque omnibus fortaliciis et impedimentis, que fecerant sarraceni, ne possent christiani transire libere recessit inde. Confidens autem in Domino, et promissionibus Beate Virginis Marie, versus Gerundam venit. Venit igitur ad montem de Ramis qui est iuxta Gerundam ad dimidiam leucam, qui est mons fortis et altus. Ibi quoque congregavit totum exercitum suum, ut ibi esset tutus ab insidiis sarracenorum, ut explorata terra accederet ad locum Gerunde, et obsideret eum. Et edificavit in dicto monte de Ramis in superiori loco ubi erat tentorium suum, ecclesiam Sancti Juliani, pro suo et aliorum oratorio, eo quod illa die fixerat ibi sua tentoria. Et ideo iste locus vocatur nunc Sanctus Julianus de Ramis. In eodem autem monte sanctus Turpinus archiepiscopus Remensis, construxit altare sancti Vincencii. Ut ipse qui erat extrenuus^(jj) miles Christi, ortus et martirizatus ac sepultus in Yspania^(kk) esset^(ll) coadjutor imperatori. Atque ipsam Yspaniam,^(mm) de manibus infidelium liberandam, et Christo duci suo⁽ⁿⁿ⁾ reddendam, ministrator existeret. /f. 12/ Rotulandus vero fecit ibi construi altare, ob reverentiam sancte Tecele, ad quam ipse habebat singularem devotionem. Quasi prophetans^(oo) quod ipsa que caput erat futurum istius provincie, et quod sub eius invocatione edificatura erat, ecclesia cathedralis Terrachone^(pp) Que erat metropolis Cathalonie et Aragonie ac Navarre, esset eorum capitanea, et dutrix^(qq) atque auxiliatrix, ut tota Yspania^(rr) a manibus paganorum liberaretur.

(a) Carolus Magnus, E. — (b) eam, E. — (c) *espai en blanc, ocupant 4 línies del text, per a la inicial en H.* — (d) Caroli Magni, E. — (e) Carolus Magnus, E. — (f) cepisset] opugnasset, E. — (g) Hispaniae, E. — (h) Mahometicam, E. — (i) et ornata] onerata, E. — (j) desperati, E. — (k) Miletum, E. — (l) aggredi, E. — (m) aspiciens] inspiciens, E. — (n) virginum, omet E. — (o) Spirinaeos, E. — (p) obsidebis, E. — (q) vexillarium, E. — (r) Hispaniae, E. — (s) validissime, E. — (t) igitur] ergo, E. — (u) *ací comença la còpia K.* — (v) Seclusa, E. — (x) sed] scilicet, E. — (y) regem, E. — (z) Machometicae, E. — (aa) El, E. — (bb) Albarrac, E. — (cc) etiam] ac etiam, E. — (dd) restitit, E i K. — (ee) in, omet K. — (ff) sed] scilicet, E. — (gg) quod] ut, K. — (hh) foecundissima, E; fecundissima, K. — (ii) Panissas, E; Pennissas, K. — (jj) strenuus, E. — (kk) Hispania, E; Spania, K. — (ll) esset, omet E. — (mm) Hispaniam, E. — (nn) suo, omet K. — (oo) prophetam, E. — (pp) Terraconae, E; Terracone, K. — (qq) ductrix, E i K. — (rr) Hispania, E i K.

DE VICTORIA HABITA JUXTA MONASTERIUM DE AMER. (a)

[C]^(b)Vm autem sanctus imperator anxietur de victualibus, que portabantur super mare, et Dominum deprecaretur, nunciatum est ei,^(c) quod omnia navigia erant in portu que^(d) dicitur de Les Medes.^(e) Qui cum audisset, gaudio repletus, misit illuc, ut victualia reportarentur ad locum^(f) de Ramis. Postea^(g) cogitavit imperator accedere ad civitatem, ut eam perfeccius^(h) obsessam, et undique artatam⁽ⁱ⁾ facilius eam haberet. Interim veniunt sui exploratores, quos ipse miserat ad explorandam terram et loca. Qui nunciaverunt ei, quod multitudo armata peditum ac militum Sarracenorum Aragonie Urgelli, et Ausonie, et aliarum terrarum, veniebant ad succurrendum civitati Gerunde, et debant^(j) transire per Vallem Hostalesii. Karolus autem, cum magna milicia et fortitudine peditum electorum, dimissis tentoriis et monte de Ramis munitis,^(k) exivit eis obviam. Et illa nocte posuit se ad quiescendum, et ad expectandum omnes, qui cum eo veniebant, in loco qui dicitur Sanctus Madir, ut congregatis omnibus potencius^(l) vallem intrarent. Ideo vocatur sic, quia^(m) ipse⁽ⁿ⁾ hedificavit ibi ecclesiam sancti Emedirii.^(o) Cumque fuissent /f. 12v/ omnes sui congregati et armati, ingressus est Vallem Anglesii. Et, cum fuissent in quadam planicie,^(p) que est inter duos montes, obviavit Sarracenis manu armata; venientibus cum multitudo maxima. Tunc signans se imperator signo crucis, et comendans se et suos Christo, et Matri eius, cum magna fiducia agreditur^(q) bellum contra eos. Duravit autem bellum^(r) usque ad horam vespertinam, et victi fuerunt Sarraceni, et quasi innumerabiles interfecti; et dederunt terga fuge^(s) per devia queque.^(t) Ipse autem imperator remansit illa nocte in campo cum suo exercitu. Construxit autem in ipso loco monasterium monachorum nigrorum, ad invocacionem Virginis gloriose beate Marie, et dotavit ipsum. Quod monasterium vocavit Sanctam Mariam de Amerio; ratione aque, que transit inde, que vocatur Amer. Et etiam quia ille locus fuit amarus Sarracenis. Inde autem recedens, reversus est ad montem de

Ramis, cum gaudio. Post autem tres dies, Deo sibi inspirante, accessit ad civitatem Gerunde. Et obsedit eam undique, ut nullus posset faciliter ingredi aut exire. Ipse autem personaliter posuit se et sua tentoria in monte vocato Berufa,^(u) contiguo Valli Tenebrose. Et fecit debellare, per multa prelia civitatem, et nequivit eam capere.^(v)

^(a) Manca aquesta rúbrica en K. — ^(b) espai en blanc, ocupant 2 línies del text, per a la inicial en H. — ^(c) ei, omet E. — ^(d) que] qui, K. — ^(e) Las Medas, E; Les Medas, K. — ^(f) locum] montem, K. — ^(g) postea] primus, E. — ^(h) perfectius, E i K. — ⁽ⁱ⁾ arctatam, E. — ^(j) debebant, E i K. — ^(k) munitis, omet E. — ^(l) potentius, E; potencius, K. — ^(m) quia, E i K. — ⁽ⁿ⁾ ipse, omet E. — ^(o) Emederici, E; Emederii, K. — ^(p) planitie, E; planicie, K. — ^(q) egreditur, E. — ^(r) duravit autem bellum, omet E. — ^(s) terga fuge] terga arrepta fuga, E. — ^(t) per devia queque, omet E. — ^(u) Barufa, E. — ^(v) capere] facere, K.

ITEM DE CAPTIONE GERUNDE.^(a)

[Q]^(b)Vadam autem die veneris, hora completorii, facie celi serena et sole occidente, ipso imperatore devote orante et celum contemplante, apparuit signum magnum in celo aereo. Videlicet, crux magna rubea, lumine magno undique adornata, super mesquitam et palacium regis Sarraceni. Stetit^(c) quasi^(d) per tres horas videntibus /f. 13/ et gaudentibus Christianis, atque mirantibus^(e) Sarracenis. Significabatur^(f) autem, quod Christus, qui fuit corpore^(g) tribus diebus in sepulcro, et anima gloriose^(h) in inferno cum sanctis patribus, et qui resurrexit tercia die, debebat in civitate Gerunde regnare. Et crux sua extolli et adorari, tanquam vexillum nostre redemptionis.⁽ⁱ⁾ Et illis tribus horis quibus apparuit crux, pluit sanguis gutatim, ad modum pluvie estivalis. Et statim quando erat^(j) in terra, apparebat crux sanguinea noviter effigiata divina virtute. Significabat autem, quod merito sanguinis Ihesu Christi quem effudit in ara crucis pro nobis. Imperator et^(k) sui ipso signaculo crucis consignati, caperent civitatem, haberent^(l) de inimicis crucis maximam victoriam et triumphum, juxta promissum beate Virginis diu desideratum.^(m) Denique⁽ⁿ⁾ imperator videns hoc signum reddit Domino laudes, et Virgini gloriose, et beato Iacobo. Dicens, quod, ultra invocationem beate Virginis capitaneam, faceret in capite ecclesie altare Sancte Crucis. Promittens quod primam civitatem, quam caperet per se vel per alium, invocationem principalem Sancte Crucis ordinaret. Quod et factum fuit, cum per filium suum primogenitum Ludovicum, postea fuit civitas Barchinone capta. Et quod faceret signum crucis sanguinem^(o) in vexillo^(p) dicte civitatis, sicut apparet in hodierno die. Post tres autem dies imperator paravit^(q) se toto animo, cum exercito suo ad capiendam civitatem. Et invenit quod tercia die a dicta visione celica, videlicet die dominica hora nocturna, omnes Sarraceni fugerant^(r) propter timorem terribis signis.^(s) Tunc Imperator gratias agens Ihesu Christo, et beate Virgini,^(t) et /f. 13v/ beato Iacobo,

et principi Ecclesie Michaeli, ingressus est civitatem cum gaudio indicibili, et cum devotione mirabili. Ordinavit autem quod illa die dicerentur due misse sollempniter in mesquita Sarracenorum.^(u) Quarum, prima fuit de beata Virgine et secunda^(v) de Sancta Cruce. Mandavit autem ibi fieri magnam ecclesiam et fortem, cuius altare majus esset beate Virginis gloriose, sicut ipsa predixerat in campo Mileti.^(x) Et quod iuxta maius, desuper esset altare Sancte Crucis propter signum crucis^(y) quod apparuerat in celis. Ordinavit etiam ibi episcopum quemdam canonicum Sancte Marie de Podio Francie, et aliquos^(z) eiusdem sedis fecit inde canonicos. Et voluit quod iste due sedes essent germane et socie. Dotavit autem sedem ornamentis preciosis et iocalibus, et muneribus multis. Deditque ei quatuor villas, videlicet, Bascaram, Ullianum, Fontenetam,^(aa) que nunc vocata est La Bisbal, et Castrum de Valoses. Et semper quamdiu vixit, habuit ad istam^(bb) sedem magnam devotionem.

^(a) Manca aquesta rúbrica en K. — ^(b) espai en blanc, ocupant 2 línies del text, per a la inicial en H. — ^(c) stetitque, E i K. — ^(d) quasi, ometen E i K. — ^(e) et contristantibus, afegeix K. — ^(f) significabat, E. — ^(g) qui fuit corpore] cuius corpus fuit, E. — ^(h) gloriosa, E. — ⁽ⁱ⁾ vexillum nostre redemptionis] nostre redemptionis instrumentum, E. — ^(j) erat] esset, K. — ^(k) et] vero tunc et, K. — ^(l) haberentque, E. — ^(m) diu desideratum, omet K. — ⁽ⁿ⁾ denique] deinde, K. — ^(o) sanguineum, E i K. — ^(p) vexilio, E. — ^(q) paruit, E. — ^(r) fugerunt, E. — ^(s) dictis signis] distillantis sanguinis, E. — ^(t) Virgini] Marie, K. — ^(u) sarracenorum, omet E. — ^(v) fuit, afegeix E. — ^(x) sicut... Mileti, omet K. — ^(y) propter signum crucis, omet E. — ^(z) aliquos] alii quos, K. — ^(aa) Fontanetam, E i K. — ^(bb) istam] dictam, E.

Edició de la lectura hagiogràfica denominada *Legenda Sancti Karoli Magni*.

Edició *ex E* i del fragment de legendari *C*; puntualment s'indiquen variants de *G* i *F* i, excepcionalment, les de *H* i *I*.

Incipit legenda sancti Karoli magni regis Francie^(a) qui cepit Gerundam et ibi edificavit ecclesiam cathedralem ad honorem Virginis gloriose^(b) Marie.^(c)

^(a) regis Francie, *omet E*. — ^(b) Virginis gloriose] Sancte Marie, *C*. — ^(c) Marie, *omet G*.

LECTIO PRIMA

Cum in sede^(a) civitatis^(b) Gerunde festum sancti Karoli^(c) magni^(d) specialiter celebretur, ad Dei exaltacionem et sancti comendacionem et populi devocionem, eius^(e) bella et miracula enarremus. Cupiens enim sanctus Karolus^(f) beati Iacobi apostoli monitis obedire disposuit ire versus Hispaniam et eam catholice fidei subiugare. Capta vero civitate Narbone in qua Yspania^(g) inchoatur conatus est sectam Mahometicam^(h) extirpare et Christi doctrinam in cordibus gencium seminare.

^(a) cede, *E*; sede, *omet F*. — ^(b) sede civitatis] civitate, *F*. — ^(c) Karolis, *C*. — ^(d) imperatoris, *en F*. — ^(e) Dei... devocionem, eius] Dei laudem et exaltacionem, eius, *abreuja F*. —

^(f) Karolus ita dictus eo quod matri sue Charus, *afegit possiblement ací en G*. — ^(g) Hispania, *G*; Ispania, *F*. — ^(h) Mahomaticam, *G*; macometicam, *F*.

LECTIO II^a

Munita^(a) predicta siquidem civitate ad terram Rossilionis^(b) pervenit ducens per terram exercitum peditum armatorum et militum, ac per mare galearum et navium multitudinem copiosam, portabant enim victualia, ne victus inedia redire haberent catholici bellatores. Timuit enim sanctus Karolus cum in Rossilione qui est principium Cathalonie pervenisset. Quoniam rex Marsilius et totus eius exercitus de Narbona fugati, expectabant eum ibi quasi homines desperati. Quibus congregatis, et ad prelium animatis in planicie que Milet vulgariter nuncupatur, sanctus Karolus et eius exercitus obviavit; sed inire bellum tunc temporis dubitavit. Erant enim^(c) pauci per comparacionem ad hostes; sed corpore validus, spiritu fortis et fervidus, Christi auxilium^(d) et Beate Mariae Virginis humiliter imploravit.^(e)

^(a) Dunita, *E*; Munita, *F*. — ^(b) Rocilionis, *E*. — ^(c) enim] autem, *C*. — ^(d) aquí acaba *C*. — ^(e) impetravit, *F*.

LECTIO III^a

Dicebat ei: «Domine deus, qui conteris bella ab initio, eleva brachium tuum super gentes qui cogitant servis tuis mala. Et dextera tua glorificetur in nobis qui non est alius qui pugnet pro nobis nisi tu Deus noster. Apprehende arma, scutum et exsurge in adiutorium nobis».^(a) Oracione vero completa, intendens in celum vidit Beatam Mariam, Christum eius filium defferentem,^(b) vidit etiam beatos Iacobum et Andream manentes unussic a dexteram et aliussic a sinistram,^(c) quos cum inspiceret sanctus Karolus stupens in splendoribus precepit Beatam Virginem sic loquentem: Ne paveas Christi miles Karole, brachium et deffensor Ecclesiae, quoniam nos tecum erimus in bello et liberabimus cum victoria et salute. Sed cum montes transieris Pireneos obsidebis civitatem Gerunde, et eam licet cum laboribus obtinebis. In qua ad mei honorem et reverenciam hedificabis ecclesiam cathedralem, et benedicam tibi et dirigam (*sic*) te super omnes milites^(d) huius mundi. Et habebis sanctum Iacobum nepotem meum directorem et tocius Hyspanie protectorem. Quibus dictis disparuit visio premonstrata.

^(a) ei: Domine... nobis] enim domine, Deus meus, accipe arma tua gladium et scutum, et intende in adiutorium nostrum, *abreuja* F.— ^(b) Christum...deferentem] Christum eius filium baiulantem crucem, F.— ^(c) *ací acaba* F.— ^(d) miles, E.

LECTIO IIII^a

Tunc sanctus Karolus in Domino confortatus suum exercitum animavit per misterium visionis prefate. Et cum in fervore spiritus exercitum infidelium invassisset, ceperunt terga vertere, totis viribus fugere, non valentes resistere cristianis. Capta est autem et interfecta ibidem infidelium magna multitudo. Finaliter obtenta victoria^(a) in campo qui dicitur Milet^(b) edificavit^(c) ecclesiam ad sancti Andree honorem et reverenciam. In qua nunc religiosorum monasterium est constructum,^(d) ubi et sunt sepulti multi milites christiani qui pro exaltacione fidey in campo gloriosissime remanserunt. Captis insuper castris et villis Valispirii et Rossillionis, et interfecit saracenos ibi morantes, illis exceptis qui babtizati ad doctrinam evangelii sunt conversi. Cumque ad locum qui dicitur Saclusa sanctus Karolus devenisset, scivit regem Marcilium intus fuisse inclusum. Ideo ex tunc Saclusa vocatur, qui Mons Acutus antea vocabatur.

^(a) infidelium, *afegeix* G.— ^(b) dicto Milanet (qui est inter Palacium et Rupem juxta montes Pirineos prope civitatem Elne), *afegeix* G.— ^(c) hedificavis, E; edificavit, G.—

^(d) vocatum monasterium Sancti Andree monachorum ordinis Sancti Benedicti, *afegeix* G.

LECTIO V^a

Infidelibus tandem inde fugatis pervenit ad montem^{sic} verticem^{sic} qui vocatur Albarras,^(a) postea nominatus est Malpertus^(b) ubi invenit resistenciam ne transiret. Tunc sanctus Karolus aciem divisit per partes: unam per collum de Penissas, ubi ad honorem Sancti Martini ecclesiam fabricavit,^(c) aliam vero partem per abrupta moncium destinavit. Sarraceni vero divisam aciem intuentes ne capti in medio remenerent inclusi. Ideo inde fugientes ad civitatem Gerunde fortissimam et muratam cum festinancia recurrerunt. Quod audiens sanctus Karolus destruxit omnia fortalicia de quibus christianis transeuntibus periculum ymminebat. Qui cum iter montes diebus IIIor remansisset persequendo impios, versus Gerundam arripuit viam suam. Cum pervenit ad locum de Ramis et totum haberet exercitum congregatum. In honorem Sancti Iuliani ecclesiam fabricavit, Rotulandus etiam capellam sancte Tecle virginis in eisdem terminis ordinavit.

(^a) seu Dalbarraz, *afegeix* G.— (^b) seu Spartus, *afegeix* G.— (^c) (vocatur nunch ecclesie Sancti Martini de Albera), *afegeix* G.

LECTIO VI^a

Sanctus ergo Turpinus, Remensis archiepiscopus, altare sancti Vincencii martyris exaltavit, ut sanctum Karolum dirigere dignaretur quia fuit ortus in Yspania et corona martirii laureatus. Cumque sanctus Karolus de victualibus pro suo exercitu anxaretur, in corde et oracione positus, audivit omnia sua navigia ad portum de les Medes feliciter pervenisse. Venerunt tunc ad eum explorantessic qui terram promissionis visualiter inspexerunt et ea que in ipsa viderant certitudinaliter retulerunt. Et dixerunt: Vidimus multitudinem infidelium veniencium in auxilium civitatis Gerunde. Tunc sanctus Karolus de nocte consurgens ivit ad vallem Ostolesii cum multitudine peditum et militum electorum. Et egressus de loco qui dicitur Sensic Madir, exivit obviam sarracenis, de quibus interfectis et mortuis obtinuit victoriam et honorem. Ibi ordinavit monasterium monachorum, et erexit altare ad honorem Virginis Marie. Sed quia locus ille^(a) sarracenis fuit amarus, Sancta Maria de Mer ex tunc fuit ab incolis nominatus.^(b)

(^a) illesa, *E*.— (^b) Et racione aque que transit inde que vocatur Amer fuit apellati, et dotavit ipsum Karolus magnus, *solament en* G.

LECTIO VII^a cum sua homelia, *Nemo lucernam, require in Translacione sancti Benedicti. Resp. Beatus Karolus, require in Sancto Nicholao.*

LECTIO VIII^a

Recedens inde sanctus^(a) Karolus per IIIlor partes rediit ad montem de Baruffa, qui est juxta vallem Tenebrosam, et obceditsic civitatem Gerunde. Quam nequivit tunc capere, licet multis eam vicibus debellasset. Contigit tamen quadam die veneris hora completorii, celi facie clarescente, crucem magnam et rubeam lumine undique adornatam super mesquitam civitatis Gerunde^(b) per quatuor horas cunctis videntibus permansisse. Gutas etiam sanguineas cecidisse. De quibus tristes effeti sunt sarraceni, christiani vero gaudentes intellexerunt illum regnare Gerunde qui mortuus et sepultus cum victoria die III^a, resurrexit. Vovit tunc sanctus Karolus in prima civitate qua caperet altare sancte crucis extollere propter quod capta civitate Barchinone altare sancte Crucis et signum crucis sanguinee in ea fieri ordinavit. Tertia autem die dominica invenit quod de civitate Gerunde omnes fugerant sarraceni territi signis et mirabilibus stupefacti.

^(a) Decedens, *E*; Recedens inde sanctus, *H*, *I*. — ^(b) ubi nunc edificata est ecclesia cathedralis, *afegeixen H*, *I*.

LECTIO IX^a

Tunc sanctus Karolus et eius exercitus civitatem Gerunde cum gaudio et leticia intraverunt qui statim in mesquita unam missam ad honorem Virginis aliam ad honorem Crucis sollempniter cantaverunt. Et sicut beata Maria in campo Mileti predixerat ecclesiam katedralemsic ad honorem Virginis inchoavit. Et quendam etiam canonicum Beate Marie Podio episcopum ordinavit. Propter quod ex tunc dictarum sedum canonici novo federe sunt uniti. Dotavit etiam villis et castris, iocalibus et preciosissimis ornamentis.^(a) Capta autem Yspania et Saxonia post multa bella et miracula sanctus Karolus plenus bonis operibus et virtutibus migravit ad Dominum in etate autem sua septuaginta duorum annorum. Obiit anno Domini octuagesimo IIII°, ^(b) kalendas februarii et per sanctum Leonem papam in Aquisgranis honorifice sepultus est.

G

Quem sicut sanctus Leo papa imperatorem consecraverat. Sic sanctus Stephanus papa sanctorum cathalogo fecit ascribi, ad cuius honorem D. Arnaldus de Monterotundo Gerundensis episcopus in capella per eum facta ordinavit festum sancti Karoli sollempniter celebrari anno Domini 1345.

D

Quem sicut sanctus Leo papa imperatorem consecravit. Sic sanctus Stephanus papa sanctorum cathalogo fecit scribi, cuius honor et gloria in secula seculorum. Amen.

^(a) *Fins ací G copia paraules espigolades.* — ^(b) 804, *G*.

RESUM

El culte i l'ofici de sant Carlemany al bisbat de Girona fou instituït l'any 1345 pel bisbe Arnau de Mont-rodon a partir l'ofici que se celebrava a la catedral d'Aquisgrà, justament en els anys de l'organització definitiva del culte i d'extensió a les esglésies centreeuropees que tenien a Carlemany per fundador. A Girona, juntament amb el traslladat singular de la festa al 29 de gener, es creà un petit corpus catedralici de textos propis relatius a Carlemany, dels quals hom manlevà les nou lliçons per a l'ofici de matines, trameses molt abreujadament pels antics breviaris gironins. Ací hom en recupera, contextualitza i edita els textos, un dels quals és el relat *De captione Gerundae* formant un díptic amb una curiosa *Vita Karoli*.

ABSTRACT

The worship and office of saint Charlemagne in the diocese of Girona was established in 1345 by bishop Arnau de Mont-rodon after the celebrations in the cathedral of Aachen, just in the period of organization and spreading of this cult in the european churches who held Charlemagne as their founder. At Girona, together with the singular translation of the feast into 19th january, a little own corpus of texts referred to Charlemagne was generated; the nine lessons for the office of Matins, briefly included in the ancient breviaries of Girona, were made up after some of these pieces. the whole corpus is here recupered, edited and contextualised; one of the texts is the co-called *De captione Greundae*, accompanied by a curious *Vita Karoli*.